

Stormen Egons spår på Visingsös gravfält

Arkeologisk efterundersökning och återställning av
stormskadade gravar inom gravfälten RAÄ 29:1 och
RAÄ 53:101, Visingsö socken i Jönköpings kommun,
Jönköpings län

Stormen Egons spår på Visingsös gravfält

Arkeologisk efterundersökning och återställning av stormskadade gravar inom gravfälten RAÄ 29:1 och RAÄ 53:101, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Målsättning.....	5
Metod, undersökning.....	5
Metod, återställning.....	9
Topografi.....	9
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	10
Mellersta gravfältet, fornlämning 29:1	10
Södra gravfältet, fornlämning 53:101	12
Tidigare undersökningar.....	12
Mellersta gravfältet, fornlämning 29:1	12
Södra gravfältet, fornlämning 53:101	14
Resultat.....	15
Mellersta gravfältet, fornlämning 29:1	15
Södra gravfältet, fornlämning 53:101	27
Fynd.....	29
Diskussion.....	29
Boplatsoområde eller spår av ritual?	29
Alla dessa stormar. Har de gett ny kunskap?	30
Genomgång av tabellerna.....	33
Sammanfattning.....	42
Åtgärdsförslag.....	42
Administrativa uppgifter.....	43
Referenser.....	44
Tryckta källor.....	44
Otryckta källor.....	46
Arkiv.....	46
Kartunderlag.....	46

Bilagor

- Bilaga 1. Förslag, ny utsträckning av fornlämning 29:1
- Bilaga 2. Osteologisk analys
- Bilaga 3. ¹⁴C-analys
- Bilaga 4. Konserveringsrapport

FIGUR 1. Utdrag ur ekonomiska kartans blad 64E 3fS och 64E 3gS. Skala 1:20 000.

Inledning

Den 10 januari 2015 drog stormen Egon fram över södra Sverige och orsakade skador på skog och byggnader, i vårt län framförallt i de norra delarna. Stormar ger ibland också skador av kulturmiljöer, vilket skedde på Visingsö. Det var öns tre stora gravfält: norra gravfältet fornlämning 11:1–2 och 20:1, mellersta gravfältet fornlämning 29:1–2 och södra gravfältet fornlämning 53:101 som drabbades (FIGUR 1). Av dessa var det mellersta gravfältet som hade flest skador i form av rotvältor, där de uppgick till drygt 60 stycken.

Med anledning av stormen Egon och skadorna den orsakade har en efterundersökning och återställning genomförts inom fornlämning 29:1, mellersta gravfältet och fornlämning 53:101, södra gravfältet. Arbetet gjordes i maj och juni 2015.

Beställare av uppdraget var Länsstyrelsen i Jönköpings län. Fält- och rapportansvarig var Anna Ödeén, antikvarie vid Jönköpings läns museum.

Målsättning och metod

Målsättning

Målsättningen med efterundersökningen av stormskadorna på gravfälten var att fastställa deras omfattning och att dokumentera de skador som uppkommit i gravkonstruktionerna. Detta skulle utföras med så små ingrepp som möjligt och de opåverkade delarna av konstruktionerna skulle lämnas kvar. Syftet var också att ta tillvara eventuella artefakter och ben som blottlagts i samband med stormen. I undersökningens målsättning ingick också att säkerställa de kunskapsvärden som påverkats.

I efterundersökningen ingick dessutom att återställa gravarna så att de inte skadades ytterligare och i möjligaste mån såg ut som innan stormen.

Metod, undersökning

Vid undersökning av stormskadade gravar är de förhållanden man gör undersökning vid av ett helt annat slag än vad som är brukligt. Fyllningar och lager ligger inte i den stratigrafiska ordning som borde vara naturlig och det sker alltid en viss sammanblandning och förskjutning av lagerföljden. Det är flera händelser som påverkar en färdigundersökt stormskadad grav: först anläggningen av graven för kanske mer än tusen år sedan, sedan naturens krafter i stormen, därefter våra arkeologiska insatser samt återställningen.

Strax efter stormen gjordes först en inventering av gravfälten på Visingsö för att få en bild över i hur många rotvältor det fanns spår av gravkonstruktioner.

Vid efterundersökningen prickades alla uppkomna rotvältor

FIGUR 2. Den östligaste delen av mellersta gravfältet, som var kraftigt skadat av rotvältor och skogsmaskiner.

in på gravfältskartan som upprättades av Claesson och Bellander 1933. Bedömningen gjordes att den metoden dels gav en större precision än med hand-GPS, dels var mer effektiv än att använda sig av nätverks-RTK. Vi har också genomgående använt oss av de gravnummer som finns sedan tidigare på gravfältskartan för att beskriva rotvältornas orientering.

Den del av mellersta gravfältet, fornlämning 29:1, som ligger som en udde ut mot öster (FIGUR 1 OCH 2) och som har åtta relativt nyupptäckta gravar, kunde konstateras vara mycket kraftigt skadat. Under inventeringen var det nästintill omöjligt att orientera sig. Rotvältorna låg tätt och området runt omkring var kraftigt sönderkört i samband med avverkning och bortforsling av stormfällt timmer. Den triangulära stensättningen som kunde ses tydligt vid upptäckten 2009 gick inte till exempel inte att återfinna (Ödeén 2009). Därför är inte inprickningen av de uppkomna rotvältorna i den delen av gravfältet helt tillförlitlig. Det fanns dock inga synliga indikationer på skadade gravar i rotvältorna i den delen av gravfältet.

De rotvältor som skulle undersökas mättes sedan in med nätverks-RTK. Det schakt som öppnades upp i grav 178 mättes också in digitalt.

Rotvältornas fyllning samt skadan den orsakat, rothålet i marken, söktes först genom med metalldetektor. En fotodokumentation gjordes av alla vältor före och efter undersökning. Vi fick vid själva undersökningen sedan anpassa insatsen vid respektive rotvälta till skadans omfattning eftersom ambitionsnivån, enligt Länsstyrelsens förfrågningsunderlag, var begränsad. Det var också olika förutsättningar beroende på var i anläggningen som rotvältan orsakat skadan, hur illa den tagit och vad den blottat.

Vi började med att rensa upp de skadade ytorna i marken för att fastställa om där fanns uppfläktade konstruktioner eller brutna kontexter. Sedan rensade vi genom jorden i rotvältans fyllning och

FIGUR 3. Metalldetektering av rothålet vid rotvålta 258.

rötter klipptes/sågades av. Där det fanns stenpackningar, lagda hällar och brända ben undersöktes hela rotvältans fyllning. Materialet skärslevades ner i fyllfat och gicks sedan igenom.

I några fall låg endast enstaka hällar i rotvältan. Efter att där ha rensat upp runt den förmodade konstruktionen, men utan att finna fynd, kol /sot eller andra gravindikationer lämnade vi rotvältan utan att gå genom hela fyllningen.

Under inventeringen av gravfälten, som gjordes i januari 2015, låg träd och grenar kvar på platsen och därför kunde inte alla delar av gravfälten komma åt. Dessutom framkommer med tiden, efter regn och erosion, konstruktioner som inte tidigare varit synliga. Därför gjordes i samband med efterundersökningen en kompletterande översikt av skadorna. Under denna kunde ytterligare tre rotvältor med stenpackningar, brända ben och en härd dokumenteras och fynden samlas in (rotvålta 411, 420 och 454). Detta gjordes inom

FIGUR 4. Bortrensning av grästorv i rotvålta 250.

FIGUR 5. Undersökning av härd i rotvälta 209.

ramen för föreliggande efterundersökning.

Under arbetets gång dokumenterades skadorna och konstruktionerna genom fotografering och beskrivning. I ett fall där vi kunde konstatera att det fanns delar av en avgränsad gravgömma i rothålet och i rotvälta (grav 178) mättes schaktet in digitalt samt ritades på milimeterpapper.

Fynden som framkom omhändertogs och registrerades.

De tre metallfynd som påträffades sändes för konservering till konservator Mats Jahreborn, Oxider AB i Kalmar. Benmaterialet har analyserats av osteolog Anna Kloo Andersson, Värnamo och ^{14}C -proverna har analyserats av Göran Possnert, Ångströmlaboratoriet i Uppsala. Det var endast material i form av brända ben från gravarna som sändes för ^{14}C -analys. Tyvärr upplöstes ett av dessa, från F5 i rotvälta 250, under förbehandling och kunde inte dateras.

FIGUR 6. Insamling av brända ben i rotvälta 234:s fyllning.

Metod, återställning

I uppdragets målsättning ingick att återställa gravarna så att dessa inte skadades ytterligare och i möjligaste mån såg ut som före stormen. I och med återställningen förhindras framtida erosion och fortsatt syreinsläpp vilket därmed minskar förstörelse av källmaterial.

När vi påbörjade arbetet med återställning ställdes vi inför problemet med några så stora rotsystem att det fordrades insatser med grävmaskin för att få bort dem. Då detta var uteslutet fick vi använda oss av en annan metod. Där det inte gick att lyfta upp rotvältan utan att skada ett större område omkring den tog vi bort de rötter som var ovan mark och fyllde igen ihåligheter med genomsökt material (T218 och T243 FIGUR 7 OCH 8). I dessa två fall ligger med andra ord delar av rotsystemet kvar. De rotvältor som inte var av samma dignitet lyfte vi upp med hjälp av gaffeltruck och forslade bort (T226, T234 och T250). Därefter fylldes hålet igen med genomsökt material, det vill säga jord och stenar från den undersökta vältan.

På gravfälten fanns ett 60-tal rotvältor och Statens fastighetsverk, som ansvarar för skötseln av fornlämningsområdena har beslutat att inte göra något åt dessa vältor. De får stå som de är och erodera och förmultna på ett naturligt sätt. Därför beslutades att de rotvältor som endast undersökts till en liten del (T201, T258, T411 och T454) och de två där det fanns härdar (T209 och T420) skulle lämnas kvar som övriga på gravfälten. Detta beslut togs i samråd med Länsstyrelsen och Statens fastighetsverk och grundades i att där inte fanns några gravkonstruktioner eller gravgömmor som kunde skadas. De mindre jordhögar och stensamlingar som låg intill dessa rotvältor sköttades däremot ner i rothålet.

Topografi

De tre stora gravfälten på Visingsö ligger på ett höjdrön som löper i nord-sydlig riktning mitt på ön. Högsta punkten ligger på knappt 120 meter över havet och det är också på den höjden som gravfälten ligger. Utmed höjdrönet går också landsvägen som sträcker sig genom Visingsö från norr till söder.

Geologiskt är ön uppbyggd av skiffer och sandsten och tillhör den så kallade Visingsöformationen. Tillsammans utgör de sedimentära bergarterna i Visingsöformationen en över 1000 meter tjock lagerserie runt Vättersänkan. Den finns bland annat på Vätterns botten där Visingsö är ett uppstickande parti (Hjort 1987). Jordarterna på ön är lerig morän och grovmo-grus och det är den sistnämnda som råder på gravfälten där efterundersökningarna har skett.

Vegetationen på de gravfält som är aktuella i föreliggande rapport består av glest bevuxen skogsmark, på mellersta gravfältet växer framförallt tall och på det södra är det björk som dominerar. Gravfälten har en grästäckt undervegetation.

FIGUR 7 OCH 8. Ovan, rotvältan T218 återställd (foto från sydöst). Nedan, rotvältan T234 i grav 178 återställd (foto från norr).

Fornlämnings- och kulturmiljö

Den rika kulturmiljön på Visingsö har gjort att hela ön klassats som riksintresse för kulturmiljövården. I Riksantikvarieämbetets förteckning över riksintressanta kulturmiljöer anges Visingsö som en "Ovärdelig miljö med rika lämningar från forntid, medeltid och Brahetid..." (Riksantikvarieämbetet 1990).

Det är utmed öns höjdrön, som ligger i nord-sydlig riktning, som de flesta fornlämningar finns och där återfinns också de tre stora gravfält som är aktuella i föreliggande rapport; norra-, mellersta- och södra gravfältet. Sammanlagt har de cirka 800 gravar. Men det finns också ett flertal ensamliggande gravar från olika tidsperioder spridda på ön och man bör också ta med i beräkningen att det genom århundradena har förstörts en mängd fornlämningar genom uppodling (Berg 1885 och Kilander 1991).

Mellersta gravfältet, fornlämning 29:1

Gravfältet

Mellersta gravfältet innehåller flera olika gravformer; runda stensättningar, en oval och en triangulär stensättning, högar, resta stenar, treuddar, långhögar, skeppssättningar och en domarring. Dessutom finns inom gravfältet en husgrund och en hålväg, fornlämning 29:2. Sammanlagt finns omkring 300 synliga gravar inom fornlämningen.

På 1900-talets första hälft fanns en dansbana med tillhörande småbodar inom gravfältsområdet (FIGUR 9). Den finns med på gravfältskartan från 1933.

FIGUR 9. Dansbanan som låg på mellersta gravfältet. Arkivbild, Jönköpings läns museum.

Närområdet

Omkring 50 meter söder om gravfältet ligger fornlämning 43:1 som också är ett gravfält och som består av 12 runda stensättningar. Det är högst troligt att de båda gravfälten har varit sammanhängande en gång, inte minst med tanke på de upptäckter som gjorts efter senare års stormar av gravkonstruktioner som tidigare inte varit synliga ovan mark.

I närheten av mellersta gravfältet finns ett antal registrerade boplatslämningar. Omkring 300 meter åt sydväst har en boplat undersökts, fornlämning 156 (Ödeén 2009). Där fanns bland annat spåren efter ett 28 meter långt långhus från förromersk tid. Ytan innehöll dock fynd och lämningar från neolitikum till folkvandrings tid. 100 meter öster om mellersta gravfältet påträffades två härdar av förhistorisk karaktär, fornlämning 184, under en utredning som gjordes våren 2012 (Ödeén 2012). Strax söder om den platsen har också ett lösfynd gjorts av en flintaskrapa, fornlämning 148:1. Öster om gravfältet finns dessutom en registrerad skärvstenshö, fornlämning 39:1 (FIGUR 1). Se vidare under "Diskussion".

Något längre bort, cirka 700 meter i sydöstlig riktning invid Brahekyrkan, har ännu ett område med boplatslämningar undersökts, fornlämning 122 (Jansson 2009). Där framkom ett 34 meter långt långhus från tiden runt Kristi födelse. Runt huset fanns ett flertal förhistoriska boplatslämningar. Strax öster om denna yta undersöktes ett område med boplatslämningar från vikingatid och tidig medeltid.

Området runt Brahekyrkan har sedan långhuset undersöktes varit förmål för flera exploateringsgrävningar vilka visat på stor aktivitet i området under förhistorisk tid. Vid dessa undersökningar har flera boplatslämningar hittats, framförallt norr om kyrkan, fornlämning 162 (Ödeén 2006 och 2008). Härdarna i det området har daterats till romersk järnålder.

FIGUR 10. Södra gravfältet. Arkivbild, Jönköpings läns museum.

Södra gravfältet, fornlämning 53:101

Gravfältet

Södra gravfältet består av drygt 310 lämningar och domineras av höggrovar. I övrigt utgörs gravarna av stensättningar, långhögar och treuddar. Gravarna ligger på båda sidor av landsvägen.

Närområdet

Det ligger flera gravar i närområdet till södra gravfältet. Inom en radie av 600 meter finns följande högar: fornlämning 52:1, 56:1, 57:1, 60:1, 61:1, 62:1, 63:1, 64:1 och 103:1 (FIGUR 1). En av dessa, fornlämning 60:1, kallas Hagahögen och är öns största gravmonument med en diameter av 25 meter och en höjd av 2,5 meter. Förutom dessa finns i närområdet tre stensättningar: 53:201, 55:1 och 58:1. Enligt lokalbefolkningen har det också funnits brandgravar nordväst om det södra gravfältet (Gustafsson 2000).

Det finns också spår av förhistoriska boplatser i närområdet till södra gravfältet. Omkring 400 meter söderut har fyra härdar med kol, sot och skörbränd sten iakttagits i åkerytan, fornlämning 129:1. Boplatslämningar påträffades också under en utredning och förundersökning som gjordes i samband med husbyggnation i närområdet 2001. Då påträffades bland annat två härdar som daterades till neolitikum och bronsålder, fornlämning 149:1 och 155 (Kristensson 2004). Stolphål har också hittats i gravfältets närhet, fornlämning 125:1 och 152. Till boplatslämningar kan också skärvstenshögar i närområdet räknas, de brukar traditionellt dateras till bronsålder, men kan också vara något yngre. Skärvstenshögar har fornlämningsnummer 90:1, 113:1 och 114:1 och ligger i ett område väster om gravfältet ner mot Vättern. Det har också undersökts en skärvstenshög som ligger cirka 700 meter nordöst om gravfältet, fornlämning 112:1. Själva skärvstenshögen daterades till bronsålder och omkringliggande boplatslämningar fick spridda dateringar till äldre järnålder (Borg och Ödeén 2013).

Tidigare undersökningar

Mellersta gravfältet, fornlämning 29:1

I början av 1930-talet undersökte Claes Claesson en gravhög, grav 236, på gravfältet (Gustafsson 1999). Under det arbetet framkom varken fynd eller gravgömma. Det är troligt att den undersökningen gjordes för att ”rädda” graven, då man kan se att den ligger kant i kant med dansbanan och bör ha utsatts för slitage (FIGUR 9).

I början av 1990-talet genomfördes en forskningsgrävning av en mindre hög, grav 182. Undersökningen gjordes av Per Frölund, Uppsala universitet. Under högen framkom en enskiktad stenpackning av rektangulär form som låg över ett brandlager. Fynden som

påträffades låg till största delen under eller i närheten av en skifferhäll. Fynden utgjordes av pärlor i brons och glas, en pärlspidare i brons, bronsspiraler, keramik och kedjedelar av brons. Fynden har daterats till 700-talet e.Kr. De brända benen i anläggningen visade att den gravlagda var en äldre kvinna, 50–70 år. Med på gravbålet var också en höna, en fisk och en hund (Frölund 1992).

Efter en storm den 17 november 1995 skadades flera gravar på gravfältet. En av dessa, en oval hög grav 159, efterundersöktes hösten 1996 (Gustafsson 1997 och 1999). Vid undersökningen framkom tre eventuellt fyra gravgömmor varav två har anlagts innan högen uppfördes. Den äldsta var en konstruktion i form av kantställda skifferhällar i en stenkrets, som kunde dateras till äldre järnålder 500 f.Kr.–400 e.Kr. Innanför skifferhällarna framkom ytterligare en liggande skifferhäll, brända ben och ett flertal keramikskärvor. Dessutom fanns i, eller kanske mer under, högen en urnebrandgrop från yngre romersk järnålder–folkvandringstid, 330–550 e.Kr. Den hade troligen varit täckt av två skifferhällar och innehöll brända ben, keramik och spetsen av en bronsnål. Benen kom från en individ 40–60 år gammal. Den grav som kunde relateras till själva högkonstruktionen var en bengrop och var från vikingatid 800–1050 e.Kr. Benen i gropen kom från häst, nötkreatur, får, ”stek” av svin, hund, höna och människa. I gropen fanns också fynd som utgjordes av glaspärlor, bronsknappar, järnnitar, kamfragment, flinta, harts, keramik och förkolnat skalkorn.

Efter stormen Gudrun, som drog fram över länet i januari 2005 skadades fler gravar på mellersta gravfältet. Den gången var det grav 76, grav 263 och en nyupptäckt stensättning söder om grav 196 som skadades (Röjder och Sanglert 2006, Ameziane 2006).

I grav 76:s sydöstra del framkom lagda skifferhällar och under dessa ett fåtal brända ben samt två glaspärlor. Benen kunde härledas till människa och djur av obestämd art. Utifrån gravkonstruktionens uppbyggnad och fynden tolkades graven som vikingatida (Ameziane 2006).

I den undersökta västra delen av grav 263 låg ett cirka 0,1 meter tjockt brandlager, dock inga stenkonstruktioner. Brandlagret tolkades som ditfört, gravbålet hade med andra ord inte stått på platsen. I lagret påträffades en stor mängd brända ben, kamfragment (FIGUR 12), glaspärlor och några enstaka mindre järnfragment. De brända benen härstammade från människa, hund, får, häst och fågel (eventuellt höna). Materialet visade att två individer gravlagts tillsammans, en äldre och en yngre individ, den senare under 20 år. En av de gravlagda var en man. Två hundar hade gravlagts med de avlidna varav en troligen fått huvudet avhugget i samband med gravläggningen. Även hästen hade spår av huggskada. Utifrån fyndmaterialet daterades graven till vikingatid 800–1050 e.Kr. (Ameziane 2006).

I samband med en besiktning av gravfältet efter stormen Gudrun påträffades en välbevarad bronsfibula hängande i rottrådarna i

FIGUR 11 OCH 12. Ovan, fibulan som påträffades sydväst om grav 196. Nedan, kamfragment från grav 263. Foto: Göran Sandstedt.

en rotvälta (FIGUR 11). Dessutom framkom brända ben, bränd lera och en glaspärta. Allt låg i en stenpackning bestående av knytnävsstora stenar och denna hörde inte till en tidigare känd grav, utan får betecknas som nyupptäckt. Den låg strax söder om grav 196. Benmaterialet visade att den gravlagda var en kvinna, yngre än 20 år. Utifrån fibulan har graven daterats till 200–400 e.Kr. (Amezziane 2006).

En ny storm drog fram över norra delen av länet i januari 2007 och fick namnet Per. Även denna orsakade skador på Visingsös gravfält och framförallt mellersta gravfältet. Sex rotvältor efterundersöktes i den omgången. Några direkta gravgömmor påträffades inte, men ett flertal sedan tidigare okända stenpackningar med knytnävsstora stenar. Tre av vältorna låg runt grav 196 och innehöll stenpackning med spridda brända ben som härstammade från människa (Häggström och Lindblad 2011).

Södra gravfältet, fornlämning 53:101

Det södra gravfältet på Visingsö har inte blivit lika hårt skadat under senare års stormar som det mellersta gravfältet, men det har gjorts en del arkeologiska insatser där under åren ändå. I gravfältets

FIGUR 13. Grav 286 på södra gravfältet med inbyggd källare.

sydvästra hörn ligger en större hög som numera innehåller även en källare (FIGUR 13). Den har gravnummer 286 enligt Claessons karta. Sjöborg beskriver hur man öppnade graven och påträffade grova, flata stenar som stod lutade mot varandra, även med stenar som bildade ett tak. Man påträffade också obrända ben ”...stycken af hufvudskålar, icke brända...” som återdeponerades i graven (Sjöborg 1830). Det rörde sig troligen om en hällkista. I början av 1930-talet undersöktes delar av högen, troligen en sekundärbegravning, tillsammans med en mindre intilliggande hög, grav nr 288 (Gustafsson 2000). I sekundärbegravningen framkom ett helt keramikkärl med brända, rengjorda ben. I den mindre gravhögen påträffades ett brandlager med en skära och syl i järn. Fynden daterades till förromersk järnålder.

På gravfältskartan kan man se tre högar som ligger väster om vägen i södra delen av gravfältet; grav 255, grav 248 och grav 236 (FIGUR 31). De undersöktes vid en vägbreddning på 1960-talet. I en av högarna framkom en kistkonstruktion och invid den en sköldbuckla och ett sköldhandtag. Under de tre gravarna framkom ett drygt tjugotal flatmarksgravar i form av brand- och urnegropar. I en av dessa låg en brons Halsring med halvsfäriska ändknoppar. Andra fynd var en fibula, brända och obrända ben samt keramik. Utifrån fynden i gravarna har anläggningarna daterats till förromersk och äldre romersk järnålder (Gustafsson 2000).

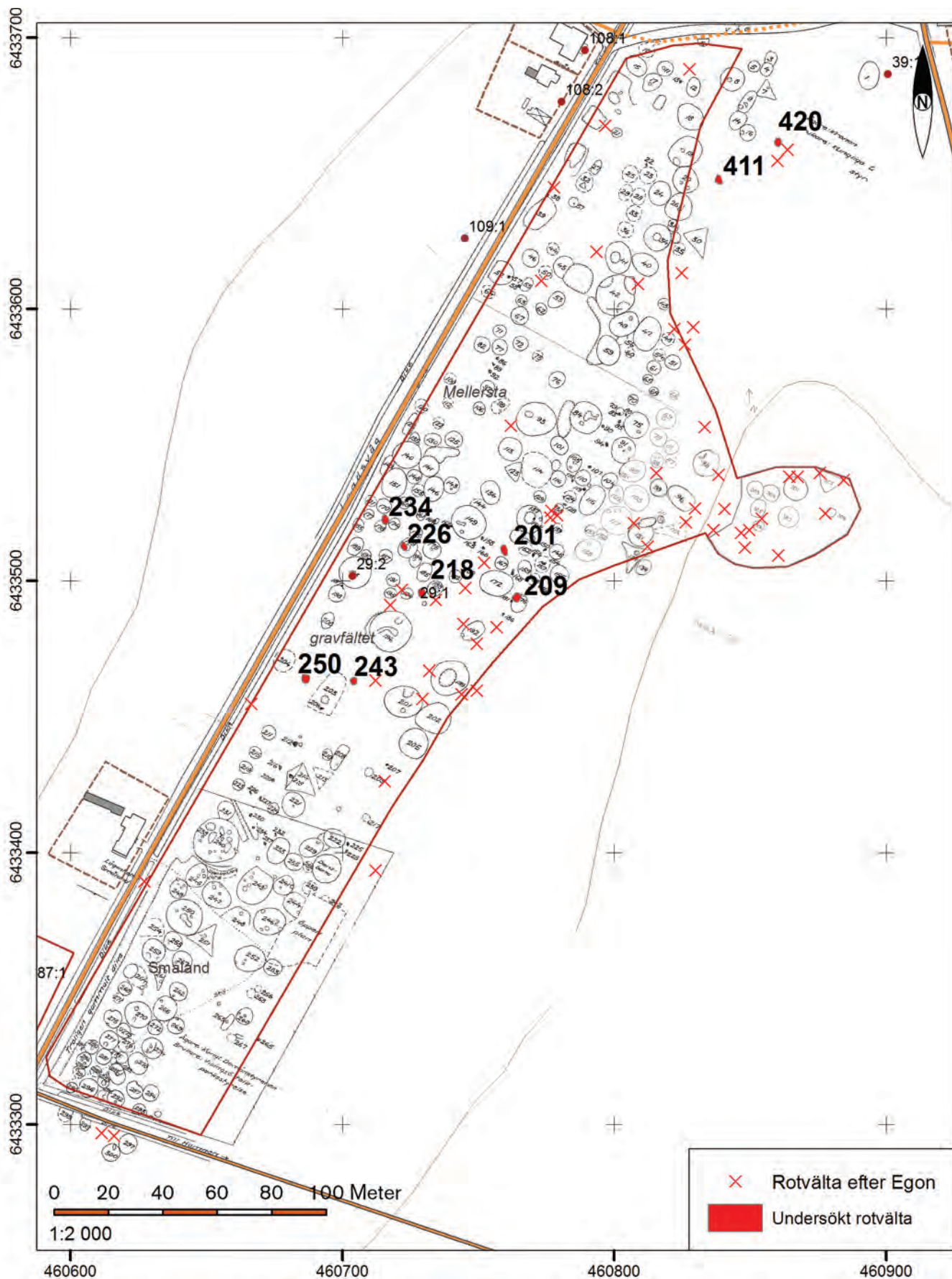
Två högar, som har legat illa till på grund av närheten till vägar, har också undersökts. Den ena, grav 97, innehöll kol och lerklining men tolkades som recent. I den andra, grav 211, som låg intill ett dike utmed landsvägen, påträffades keramik, pärlor, ett bronshänge och brända samt obrända ben (Gustafsson 2000).

En av högarna som nämndes tidigare under ”Fornlämnings- och kulturmiljö” var fornlämning 52:1. Den undersöktes 1966. I övre delen av högen fanns ett sotlager med brända ben, keramik, spik, ett dubbelbeslag och ett järnbleck. I nedre delen påträffades en kista av sten. Där låg också obrända skelettdelar, en pilspets, två skarpor samt andra föremål av flinta. De obrända benen tolkades ha tillhört fyra personer. Den delen av graven daterades till neolitikum och den övre delen med sotlagret till yngre järnålder. Gravhögens innehåll tyder på att graven med hällkistan har återutnyttjats under järnåldern (Gustafsson 2000).

Resultat

Mellersta gravfältet, fornlämning 29:1

Efter inventeringen, som gjordes strax efter stormen i januari 2015, kunde sju rotvältor konstateras som visade tecken på brutna gravkontexter. Sedan under efterundersökningen kunde ytterligare två rotvältor läggas till dessa och även de undersöktes och dokumente-

FIGUR 14. Plan över mellersta gravfältet och rotvältorna efter stormen Egon.

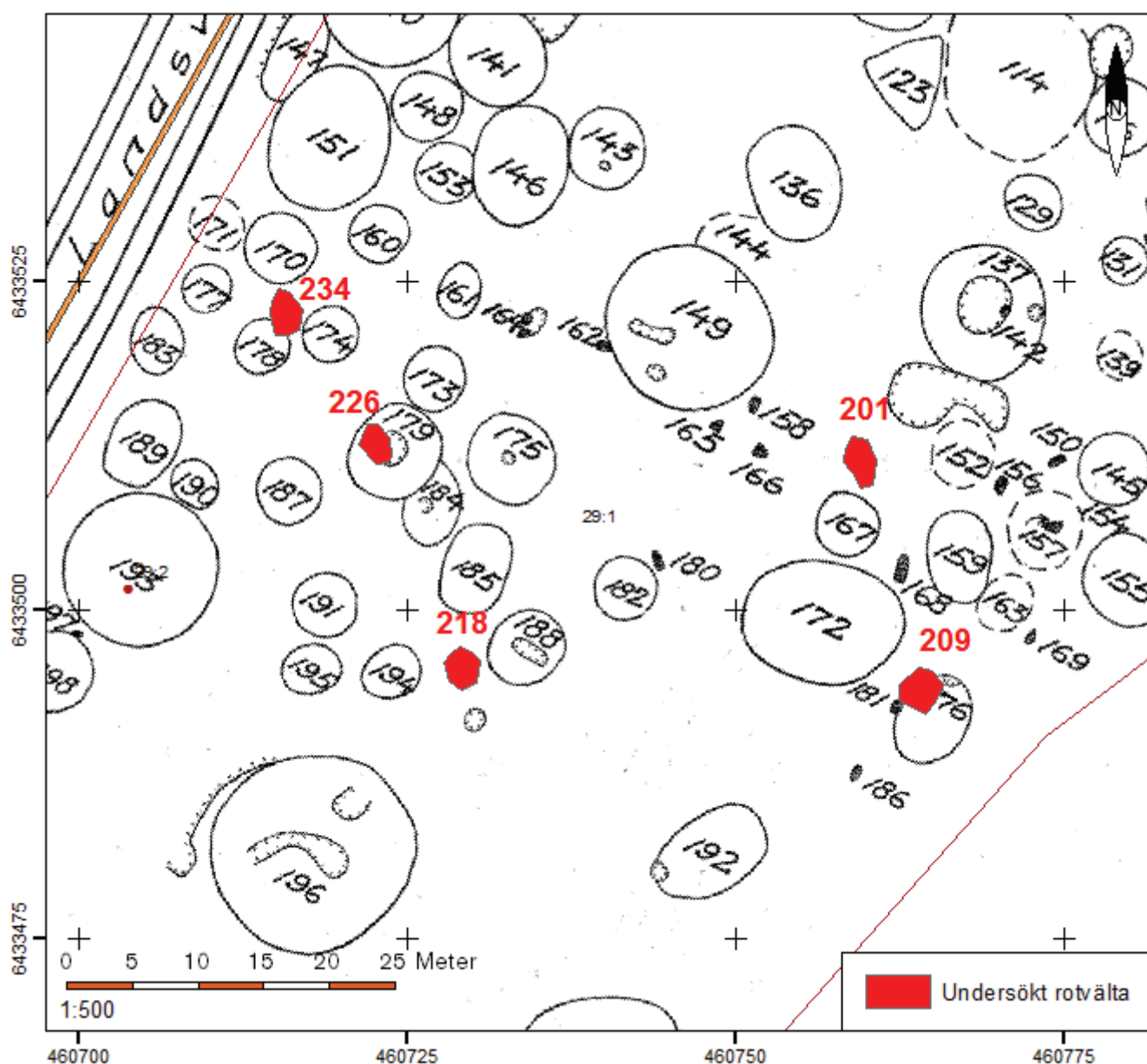
rades inom ramen för förliggande projekt. Sammanlagt var det alltså nio rotvältor som var föremål för efterundersökning på mellersta gravfältet, fornlämning 29:1.

Rotvälta 201

I rotvälta 201, som låg norr om grav 167, kunde under inventeringen skifferhällar ses i jordfyllningen. Det var två stycken som låg i norra delen av rotvältan och hade en storlek på 0,25–0,35 meter (FIGUR 15). Hällarna var placerade så att de ursprungligen har legat plant direkt på den sterila undergrunden. Området runt hällarna och i rothålet gicks igenom. Däremot efterundersöktes inte hela rotvältan, då inga fler spår av gravkonstruktioner fanns. Rotvältan låg inte i någon tidigare känd grav (FIGUR 16).

FIGUR 15. Rotvälta 201 foto från nordöst.

FIGUR 16. Översikt av rotvältorna 201, 209, 218, 226 och 234:s placering på gravfältet.

FIGUR 17. Härden i grav 176. Foto från norr.

Rotvälta 209 i grav 176

Under inventeringen kunde kol och sot iakttas i rotvälta 209, som skadat nordvästra delen av grav 176, en hög (FIGUR 16). Tanken var att det kunde röra sig om ett brandlager eller brandgrop. Vid efterundersökningen visade det sig dock vara en förhistorisk härden.

Så långt härden kunde mätas upp i rotvältan var den 0,5 × 0,4 meter stor och 0,35 meter djup (FIGUR 17). Den innehöll kol, sot och ett tjugotal skörbrända stenar i storleken 0,05–0,1 meter. Anläggningen var nedgrävd i sterilen.

Rotvälta 218

Rotvälta 218 låg inte i någon synlig, sedan tidigare känd grav, men mellan grav 188 och grav 194 (FIGUR 16). I hela rotvältan, direkt under grästorven och ner till steril mark låg en tät stenpackning, till största delen i ett skikt men ställvis också i två och tre skikt (FIGUR 18). Stenarna var i storleken 0,05 - 0,1 meter och ett flertal var skörbrända. I hela stenpackningen, under och mellan stenarna, påträffades också brända ben, med en förtätning i rotvältans norra del. I den norra delen framkom också några skärivor keramik. Fyllningen mellan stenarna var brun, något sandig humus.

FIGUR 18. Stenpackningen i rotvälta 218.

De brända benen från fyllningen kom från människa och allt tyder på att det endast rör sig om en individ. Det är troligen en vuxen medelålders man, enligt fragment från pannbenet (BILAGA 2).

Mannen dog under romersk järnålder. Enligt ^{14}C -analysen är benen från 130–330 e.Kr. och är därmed den äldsta av de undersökta gravarna vid denna insats på mellersta gravfältet.

Rotvälta 226 i grav 179

Rotvälta 226 låg i västra kanten av grav 179, som är en hög och under inventeringen kunde skifferhällar i jordfyllningen ses (FIGUR 16). När vi påbörjade arbetet med att rensa fram hällarna visade det sig att hela rotvälтан var täckt av horisontellt liggande hällar i storleken 0,2–0,4 meter (FIGUR 19). I sydöstra delen fanns också en koncentration av runda, knytnävsstora stenar. Stenarna var placerade direkt under grästorven och över den sterila undergrunden. Inga brända ben eller andra fynd gjordes i stenpackningen. Det fanns inte heller fler synliga skifferhällar i rothålet.

Med tanke på att denna rotvälta hade skadat den västra delen av grav 179, bör hällarna vara delar av en kantkedja eller ett brätte till graven. Eftersom inte hela anläggningen är undersökt är det svårt

FIGUR 19. Packningen av skifferhällar i grav 179, foto från sydväst.

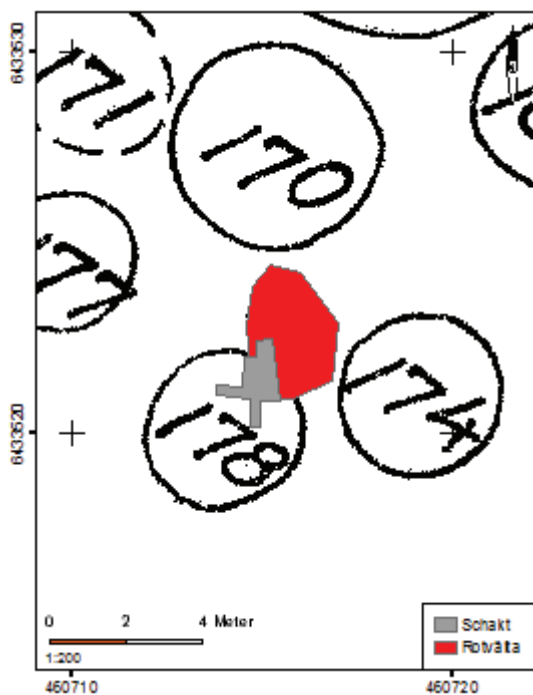
FIGUR 20. Stenpackningen i grav 178, foto från sydöst.

att säkerställa och det kan också vara så att hela anläggningen är täckt av skifferhällar.

Rotvälta 234 i grav 178

Rotvälta 234 hade skadat den nordöstra delen av grav 178, som är en hög omkring 4 meter i diameter (FIGUR 16 OCH 21). Till en början syntes en stenpackning i rotvältnen vid inventeringen och den kunde sedan följas även i rothålet, framförallt i den södra delen (FIGUR 22). Stenpackningen kunde, efter att två smala provytor torvats av och anläggningen provstuckits med sond, konstateras täcka hela graven. Den bestod av stenar i storleken 0,05–0,15 meter. Dessutom låg ett antal skifferhällar som var 0,2–0,6 meter stora i rotvältnen. Utifrån deras placering kan det röra sig om en kantkedja till graven. Stenpackningen, både runda stenar och hällar, låg direkt under grästorven.

Bland stenarna i rotvältnen fanns inget kol och sot, däremot framkom brända ben och en nit av järn. I rothålet, och motsvarande skadade område där, fortsatte stenpackningen, vilket kunde konstateras när vi rensade upp i rothålet. Där låg också ett brandlager med stora mängder brända ben, ytterligare två järnnitar (F3), keramikskärvor

FIGUR 21 OCH 22. Till vänster, plan över rotvältnens placering i grav 178, samt schaktet i graven. Till höger, rothålet med brandlagret, foto från väster.

(F2) och en smälta (F4). Fyllningen i brandlagret var svart och fet, något lik bålmonja. Till synes hade dock inte bålet stått på platsen eftersom underliggande grund inte hade några spår av brand. Vi hade endast möjlighet att undersöka den skadade delen av graven, den är alltså delundersökt.

Hålet efter rotvältan var 0,6 meter djupt. I de omrörda massorna som låg i hålet fanns material från brandlagret, den sterila undergrunden och stenpackningen om vartannat. Jordmassorna undersöktes och de brända benen samlades in.

Vid den osteologiska analysen framkom ben från människa, hund och fågel. Benen från människa visade genom analys av ledändarna och kraniefragmenten att det rör sig om en vuxen individ, som var omkring 25 år gammal vid sin död. Det är endast ben från en individ och det fanns inga fragment som kunde användas för könsbedömning.

De benfragment från hund som framkom i fyllningen visar att det rör sig om en eller eventuellt två hundar. Hunden eller hundarna var i åldern 1/2–1 1/4 år när de dog. Dessutom fanns ben från fågel i graven, men de har inte varit möjliga att artbestämma.

Grav 178 har ^{14}C -analyserats och fått en datering till 670–860 e.Kr. det vill säga vendeltid/vikingatid. Detta stämmer väl överens med de båtningar eller klinknaglar som de också kallas, som påträffades i graven. Just den typen av artefakt hör hemma i yngre järnålder.

Benämningen *båtnit* är allmänt vedertagen men bör ändå tas med en nypa salt då de har haft andra användningsområden än inom bara båtbyggeri.

Det är avståndet mellan nitens huvud och brickan som ger oss en indikation på tjockleken av de trästycken de varit fästa vid. Utifrån detta kan man sedan försöka förstå vilken typ av konstruktion de härstammar från. De nitar som påträffades i grav 178 var 18, 20 och 28 millimeter långa (FIGUR 23). Det finns sammanställningar över de båtningar som hittas i några av Sveriges mest kända båtgravar Vendel,

FIGUR 23. De konserverade båtnitarna (F3). Eftersom nitarna i det närmaste endast bestod av ett skal har viss korrosion lämnats kvar för att ge stabilitet. Foto: Max Jahrehorn.

FIGUR 24. Skifferhällen med böljeslagsmärken i rotvålta 243.

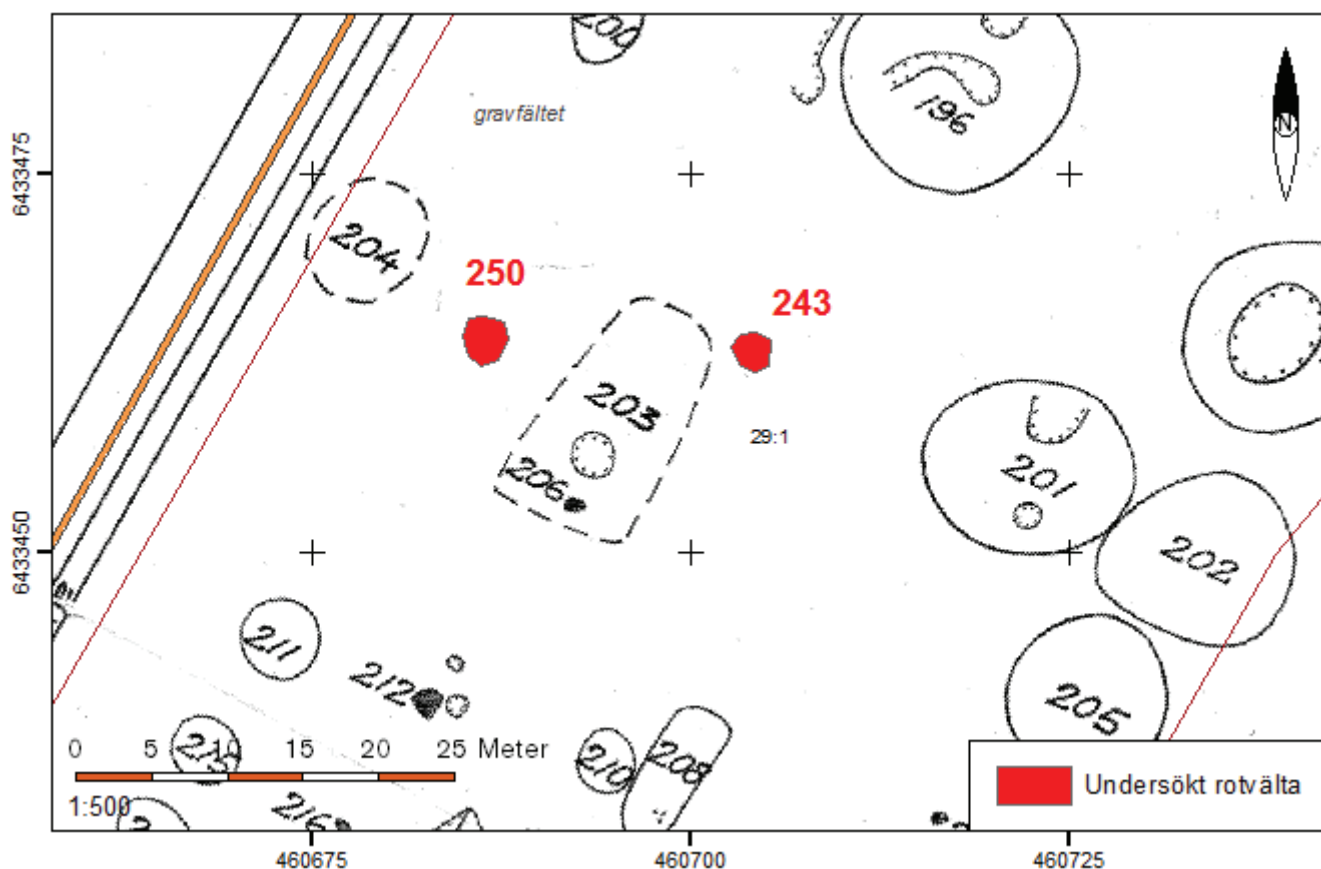
Tuna Alsike och Valsgärde (Johansson 2006). Där var merparten av båtnitarna mellan 20 och 30 millimeter långa.

Nitarna från graven på mellersta gravfältet skulle, rent teoretiskt och utifrån storlek, kunna komma från en båt. För att komma närmare svaret bör dock hela graven undersökas och det är ändå inte troligt att det rör sig om en båt i det här fallet. Till det krävs ett stort antal nitar och förmodligen en gravkonstruktion av större mått. Grav 178 är omkring 4 meter i diameter.

Det är troligt att de funna båtnitarna kommer från exempelvis en kista som fått följa med på gravbålet, det stämmer också överens med nitarnas längd (Johansson 2006). Vid en genomgång i fyndmagasinet på Jönköpings läns museum kunde konstateras att liknande nitar också hittats på norra gravfältet.

Rotvålta 243

Rotvålta 243 låg inte i någon sedan tidigare känd grav men nordöst om grav 203 (FIGUR 25). I hela rotvåltans jordfyllning kunde redan under inventeringen en stenpackning med knytnävsstora stenar ses och likt övriga rotvältor låg denna strax under grästorven. Stenpackningen var lagd i ett skikt och låg ned mot den sterila undergrunden. Den bestod av stenar i storleken 0,05–0,2 meter samt närmare tio skifferhällar varav en med böljeslagsmärken (FIGUR 24). Skifferhällarnas storlek var omkring 0,3 × 0,4 meter. I fyllningen

FIGUR 25. Översikt av rotvältorna 243 och 250:s placering på gravfältet.

mellan stenarna, som bestod av brun, något sandig humus, påträffades enstaka spridda ben.

Den osteologiska analysen av benen i rotvälta 243 visade att de var från människa och att de kom från en individ (BILAGA 2). Det fanns inga fragment bland benmaterialet med könsskiljande drag och därför har det inte gått att fastställa om det var en man eller kvinna. Det rör sig dock om en vuxen individ. Benen i rotvälta 243 är inte daterade.

Rotvälta 250

Den skada som rotvälta 250 hade orsakat låg inte i någon tidigare känd grav men väster om grav 203 (FIGUR 25). Både i rotvältan och i rothålet kunde redan under inventeringen en stenpackning med knytnävsstora stenar ses (FIGUR 26). Först rensades rothålet upp och det lösa materialet gick igenom, den stenpackning som låg in situ lämnades orörd. Sedan efterundersöktes rotvältans fyllning.

FIGUR 26 OCH 27. Ovan, rotvälta 250 före undersökning. stenpackning synlig i rotvälta och rothål. Nedan, rotvältan efter undersökning. Foton från sydväst.

Stenpackningen fortsatte genom hela rotvältan och var likartad den i rothålet med tätt lagda stenar i storleken 0,08–0,2 meter, även med några enstaka mindre skifferstenar. Stenpackningen glesades ut något i södra delen av rotvältan. Konstruktionen låg strax under grästorven och ner till den sterila undergrunden. Mellan stenarna låg en fyllning av brun, sandig humus och med enstaka brända ben, företrädesvis i norra delen av rotvältan.

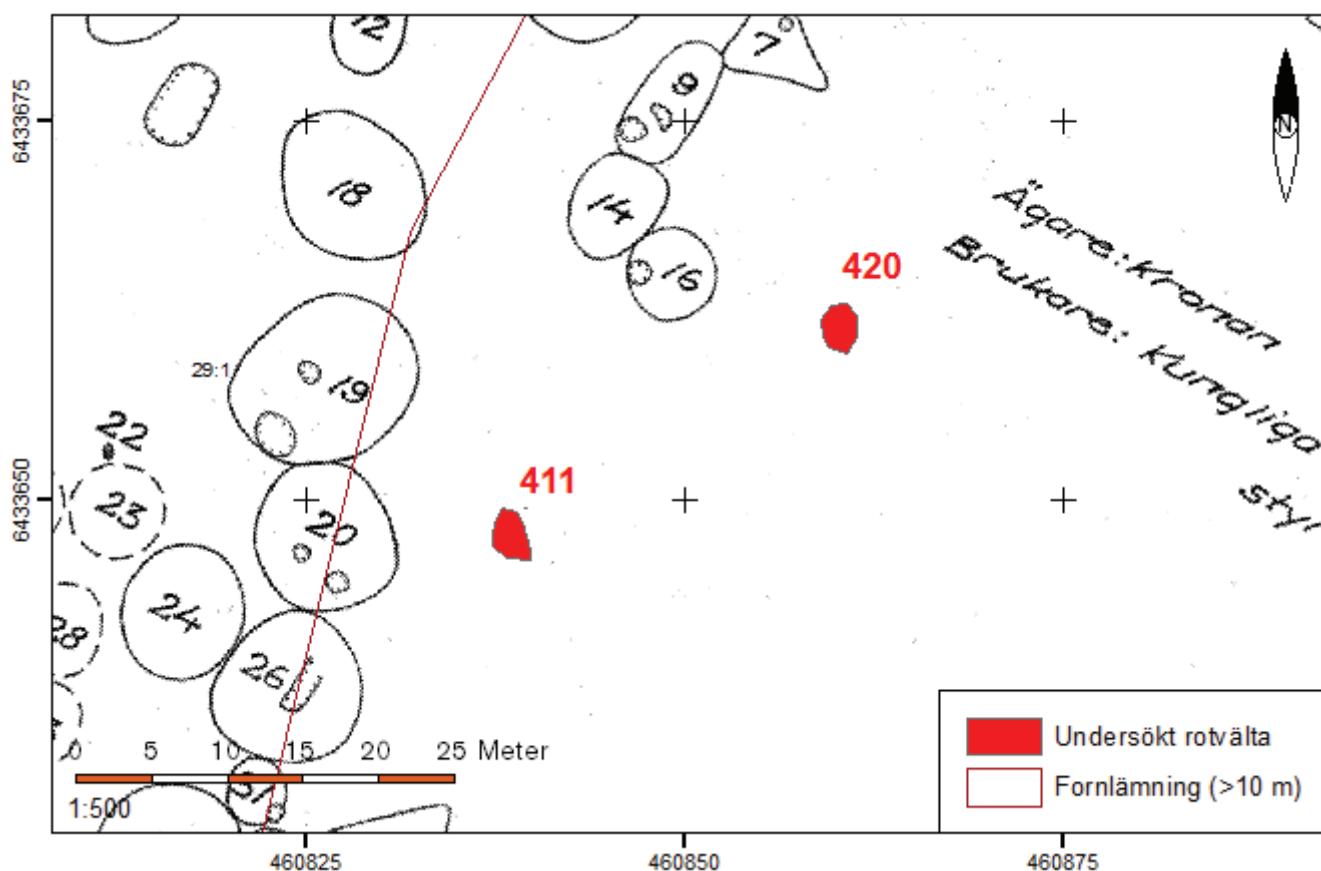
Under den osteologiska analysen kunde ses att de brända benen kom från människa och djur. Tyvärr gick det inte utifrån de fragment som fanns, att göra en köns- eller åldersbedömning av människoben. Det gick inte heller att artbestämma djurbenen. Det fanns dock inget som tydde på att benen kom från mer än en individ per art (BILAGA 2).

Ben från rotvälta 250 sändes också för ^{14}C -analys. Det provet löstes tyvärr upp under förbehandling och kunde därför ej dateras.

Rotvälta 411

Den stenpackning och de brända ben som fanns i rotvälta 411 observerades inte under inventeringen. Det var när vi gjorde en extra översyn över alla rotvältor i samband med efterundersökningsarbetet som den upptäcktes. Den har förmodligen eroderat fram under våren. Skadan låg inte i någon tidigare känd grav, öster om grav 20 och därmed även utanför själva fornlämningsområdet, se vidare

FIGUR 28. Översikt av rotvältorna 411 och 420:s placering på gravfältet.

FIGUR 29. Rotvälta 411 vid undersökningen, foto från söder.

under "Åtgärdsförslag".

Det var endast i rotvältans södra del, inom en yta av cirka 0,6 × 0,4 meter som det fanns en stenpackning och det var också här som de spridda brända benen påträffades. I rothålet kunde ingen stenpackning ses. Stenarna var i storleken 0,08–0,15 meter och fyllningen mellan dessa bestod av brun, sandig humus (FIGUR 29).

Den osteologiska analysen av benen från rotvälta 411 visade att de kom från människa och troligen från en vuxen man (BILAGA 2).

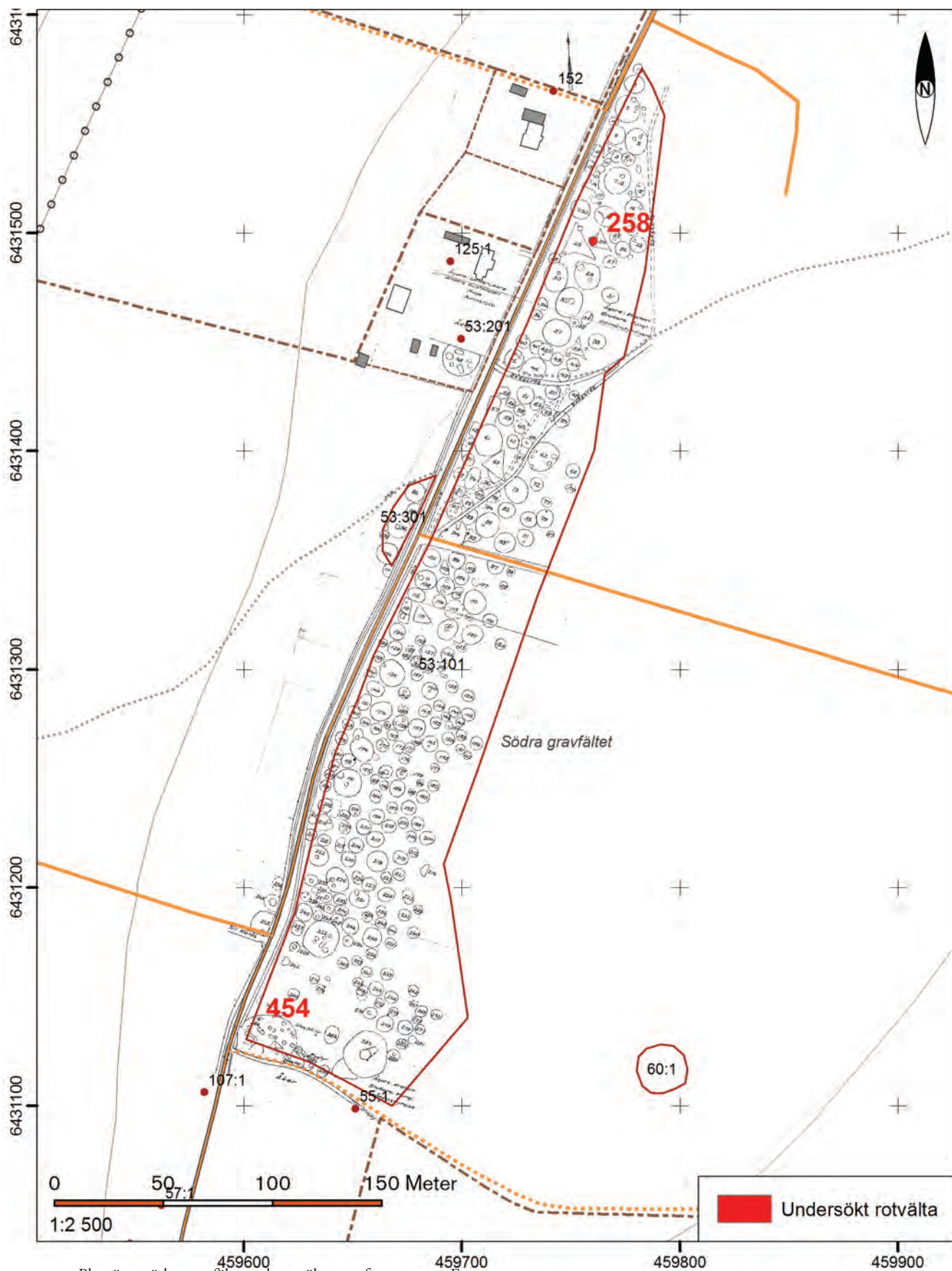
¹⁴C-analysen och dateringen av benen visade att mannen dött under vendeltid 630–770 e.Kr. (BILAGA 3). Den är med andra ord något yngre eller samtida med grav 178 som skadades av rotvälta 234.

Rotvälta 420

Även anläggningen i rotvälta 420 upptäcktes först vid den extra översynen i samband med efterundersökningen. I denna låg dock ingen gravkonstruktion utan en härd, som låg direkt under gräs-

FIGUR 30. Rotvälta 420 med härd, foto från väster.

FIGUR 31. Plan över södra gravfältet och rotväldrarna efter stormen Egon.

torven. Fyllningen bestod av mörkbrunt till svart, sotig humus och enstaka små, skörbrända stenar. Storleken på anläggningen gick inte att klarlägga helt, men den var omkring 1,1 meter bred och 0,15 meter djup (FIGUR 30). Anläggningen har inte daterats.

Intressant i sammanhanget är att vi här har en nyupptäckt boplatssindikerande lämning så nära den registrerade skärvstenhögen, fornlämning 39:1 och härdarna som upptäcktes vid en utredning 2012, fornlämning 184 (FIGUR 38). Se vidare under "Diskussion".

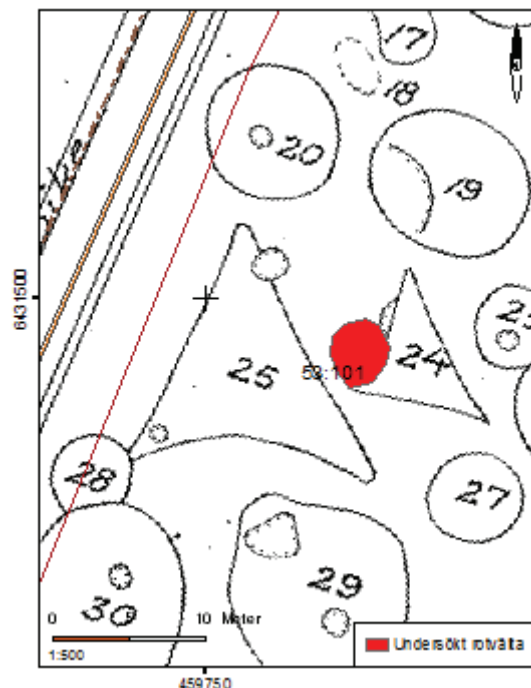
Södra gravfältet, fornlämning 53:101

Under inventeringen, som gjordes i januari, påträffades en rotvälta inom fornlämningen södra gravfältet och som hade troliga gravkonstruktioner hängande i rötterna. Vid efterundersökningen kunde ytterligare en skada läggas till inom gravfältet och sammanlagt är det två rotvältor som undersökts och dokumenterats inom fornlämning 53:101 (FIGUR 31).

Rotvälta 258 i grav 24

Under inventeringen påträffades skifferhällar i rotvälta 258, som låg mellan två treuddar, grav 24 och grav 25 och framförallt i grav 24:s västra kant (FIGUR 32).

Vid efterundersökningen var det endast tre skifferhällar som påträffades i södra delen av rotvältan, i övrigt framkom inga konstruktioner eller fynd. Därför lämnades också större delen av rotvältan orörd. Hällarna som på plats i graven har legat horisontellt, var i storleken 0,2–0,3 meter och låg i ett tunt brunt, sandigt humöst lager (FIGUR 33). Det troliga är att de, med tanke på placeringen i rotvältan, har varit en del av en kantkedja i grav 24.

FIGUR 32. Plan över rotvältans placering vid grav 24.

FIGUR 33. Här syns en av hällarna i rotvälta 258 grav 24, foto från söder.

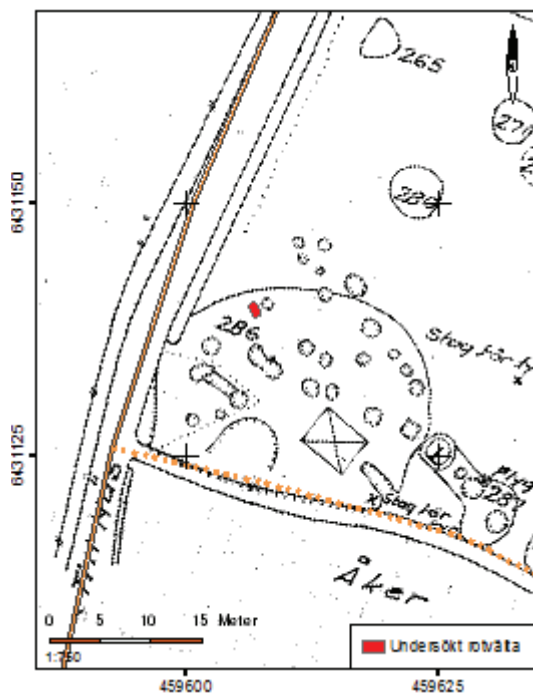
FIGUR 34. Rotvälta i grav 286, foto från norr.

Rotvälta 454 i grav 286

Under inventeringen uppmärksammades rotvälta i grav 286, men det låg en stam över den, så själva skadan var inte synlig vid det tillfället. Vid efterundersökningsarbetet besöktes skadan på nytt och ett flertal mindre skifferhällar kunde nu ses i grav 286:s ytskikt (FIGUR 36). Det var bara grästorven som hade lyfts och därför var skadan minimal. Ett femtontal skifferhällar i storleken 0,15 – 0,3 meter låg i den rödbruna, grusiga, sandiga och något humösa fyllningen. Inga brända ben eller andra fynd påträffades i rothålet. Åtgärden bestod av att täcka över stenarna med omkringliggande jordmaterial för att förhindra fler skador.

I grav 286, som utifrån utseende och storlek bör härröra från bronsålder, har en hållkista från neolitikum samt en sekundärbegravning från förromersk järnålder påträffats, se "Tidigare undersökningar". Dessutom finns i anläggningen ett flertal täktgropar och troligen har det grusiga materialet använts som vägfyllnad, med tanke på placeringen intill öns huvudväg. Det finns också en ingrävd källare i själva högen samt ett fårhus placerat på krönet av högen (FIGUR 13). Den har med andra ord varit utsatt för en hel del åverkan tidigare.

Vid besöket på platsen kunde fler mindre skifferhällar ses även i gravens södra begränsning, den som vetter ut mot en mindre bruksväg (FIGUR 35). Där har grässvålen delvis slitits bort och gravens södra sida har också naggats av vägen. Utifrån dessa nya iakttagelser är en tolkning att en stor del av grav 286 är täckt av skifferhällar.

FIGUR 35 OCH 36. Till vänster, rotvälta i grav 286. Till höger kan stenhällarna som fanns i ytan av grav 286 ses, foto från norr.

Fynd

Fyndnr	Material	Sakord	Vikt	Antal/mängd	Anmärkning	Grav/rotvälta
1	Keramik	Keramik	21 g	4	2 mynningsdelar	Rotvälta 218
2	Keramik	Keramik	21 g	6	2 mynningsdelar.	Grav 178
3	Järn	Nit	21 g	3	Konserverade	Grav 178
4	Slagg	Slagg	1 g	1	Slagg eller smälta. Ej magnetisk.	Grav 178
5	Ben	Bränt ben	5 g	< 0,1 dl	Från människa, djur	Rotvälta 250
6	Ben	Bränt ben	14 g	0,2 dl	Från människa	Rotvälta 243
7	Ben	Bränt ben	29 g	0,4 dl	Från människa	Rotvälta 411
8	Ben	Bränt ben	306 g	4,5 dl	Från mänskliga, fågel, hund	Grav 178
9	Ben	Bränt ben	157 g	2 dl	Från mänskliga	Rotvälta 218

FIGUR 37. Fyndtabell.

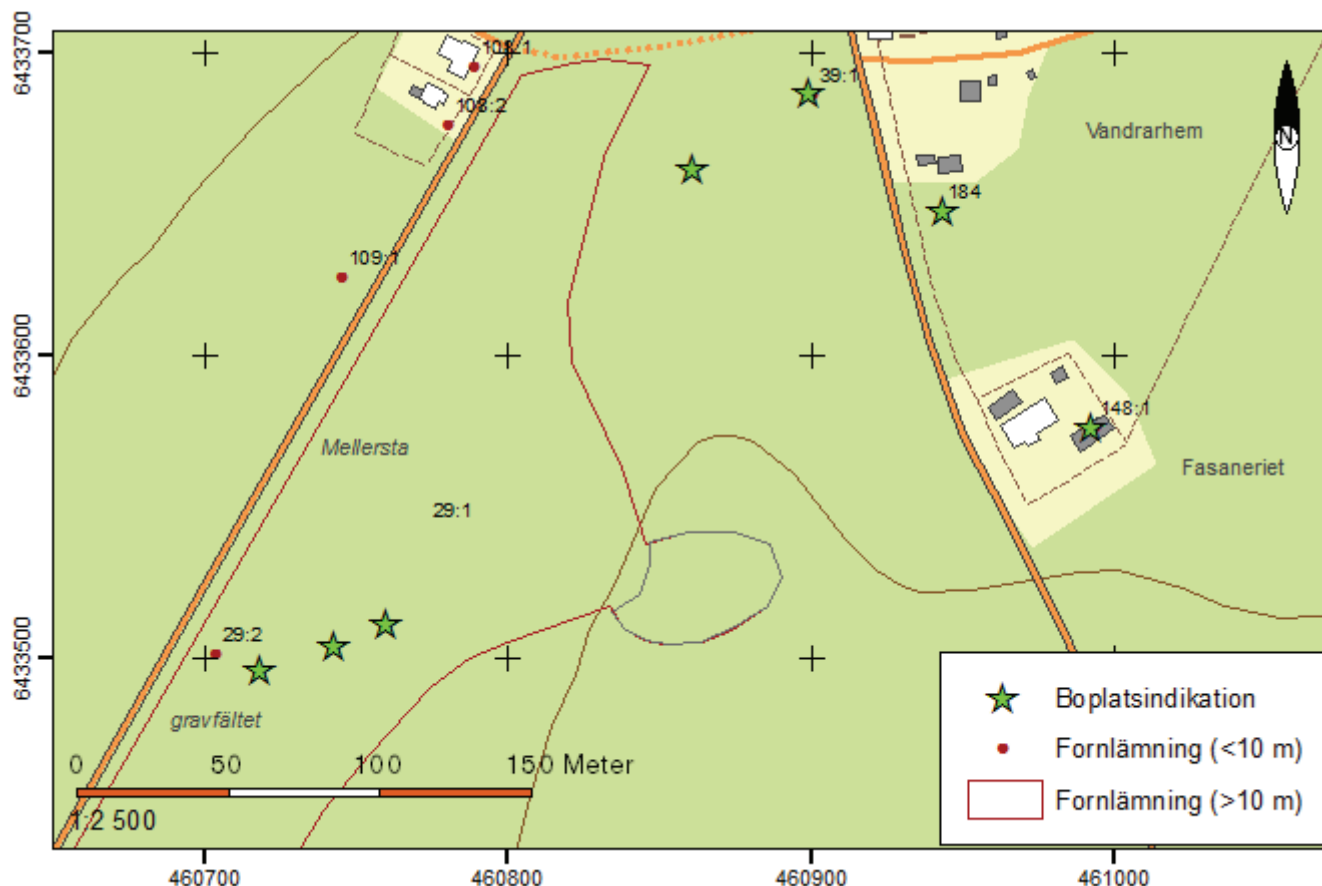
Diskussion

Boplatsoområde eller spår av ritual?

Vid efterundersökningen av de skadade gravarna efter stormen Egon har också två härdar påträffats i rotvältorna och att det förekommer boplatsslämningar under och intill gravfält är inte ovanligt. När det gäller det här området och så långt vi nu vet är det framförallt öster om och i de centrala delarna av mellersta gravfältet som det finns en ansamling av boplatssindikerande lämningar (FIGUR 38).

Förutom de två härdarna som nämns ovan och som blottades i rotvälter har två härdar också framkommit i samband med en arkeologisk utredning som gjordes 2012. Det var i samband med en husbyggnation, de ligger cirka 100 meter österut och har fornlämningsnummer 184 (Ödeén 2012). Vid en arkeologisk forskningsundersökning av grav 182, som ligger centralt på gravfältet, påträffades en kokgrop (Frölund 1992). Vid inventeringen efter stormen 1995 påträffades också en härd, denna låg invid grav 159 (Gustafsson 1999). Dessutom ligger en skärvstenshögd endast 50 meter öster om gravfältet, fornlämning 39:1. På gravfältskartan från 1933 benämns den som gravhögd, men har alltså under årens lopp omtolkats till skärvstenshögd. Skärvstenshögar kan vara spår av både boplatser och ritualer och en sådan har tidigare undersökts på Visingsö. Runt den påträffades ett flertal härdar, kokgropar och stolphål (Borg och Ödeén 2013). Det finns också ett fynd i gravfältets närhet som är av intresse. Det rör sig om ett lösfynd av en flintaskrapa, fornlämning 148:1. Den påträffades vid trädgårdsarbete år 2001.

Dessa anläggningar och fyndet av flintan, indikerar att det har legat en boplat i området öster om mellersta gravfältet och framförallt är det ytan runt skärvstenshögen som är intressant. Något att ta i beaktande inför framtida eventuella exploateringar i området.

FIGUR 38. Plan med boplatsindikationerna markerade.

Tre av anläggningarna ligger också intill och mellan befintliga gravar, inom gravfältsområdet. Har de anlagts innan gravarna anlades och är en del av en äldre boplats? Eller är de samtida och en del av offer eller ritual vid gravarnas anläggande? Vi har tyvärr inga dateringar från dessa härdar. Med hjälp av ^{14}C -analyser kan man få en uppfattning om hur de olika anläggningarna ligger tidsmässigt i förhållande till varandra. Förhoppningsvis kan framtida undersökningar ge svaret på det.

Alla dessa stormar. Har de gett ny kunskap?

Kända stormskador på mellersta gravfältet

När man går genom skrivelser och den korrespondens som finns i museets arkiv visar det sig ganska snart att det under de sista hundra åren har härjat många stormar som har gett avtryck i vårt län. I denna rapport är det stormarna på Visingsö och det mellersta gravfältet som är aktuella. Att det dessförinnan också har blåst hårt och fällts träd på en vindpinad ö är helt säkert.

En kraftig storm drog fram 1943 och då blev det södra gravfältet värst skadat, men även på mellersta och norra gravfälten fanns rotvältor. Landsantikvarien Egil Lönnberg besiktigade gravfälten sommaren 1944 och kunde då konstatera att inga gravkonstruktioner

ner dock tagit skada. Efter besiktningen ansvarade Domänverkets personal för borttagning av stubbarna och igenfyllning av gropar och markskador (Lönnerberg 1944).

I en skrivelse från 90-talet beskrivs hur antikvarie Eivind Claesson, Jönköpings läns museum, gör en besiktning efter en storm i februari 1992. Han har räknat till ett fyrtiotal stormfällda träd på de tre gravfälten, de flesta dock mellan synliga gravar. Claesson föreslår att rotvältorna i möjligast mån välts tillbaka. Detta genomfördes också av personal från Jönköpings läns museum på uppdrag av Länsstyrelsen. Inte heller under det här arbetet gjordes några iakttagelser av gravkonstruktioner, brända ben eller kol (Jansson 1993).

Nästa kraftiga storm med stora skador som följd ägde rum den 17 november 1995. Efter den gjordes en besiktning av skadorna av antikvarierna Agneta Gustafsson och Kristina Jansson från Jönköpings läns museum som kunde konstatera att ett 20-tal gravar berörts på mellersta gravfältet. Av dem var det grav 159 som var mest skadad och som där en halv brandgrav hängde i själva rotvältan. Denna grav kom sedan att totalundersökas, se ”Tidigare undersökningar”. Samtidigt som den arkeologiska undersökningen utfördes sågades ett arbetslag från Jönköpings kommun av rotvältornas rötter. Senare under hösten 1996 rycktes övriga rotvältor upp och avlägsnades, dock utan Jönköpings läns museums kännedom (Gustafsson 1999).

Därefter började stormarna namnges och stormen Gudrun i januari 2005 samt Per i januari 2007 ställde till stor förödelse i Jönköpings län. På det mellersta gravfältet orsakade 35 rotvältor skador under dessa stormar.

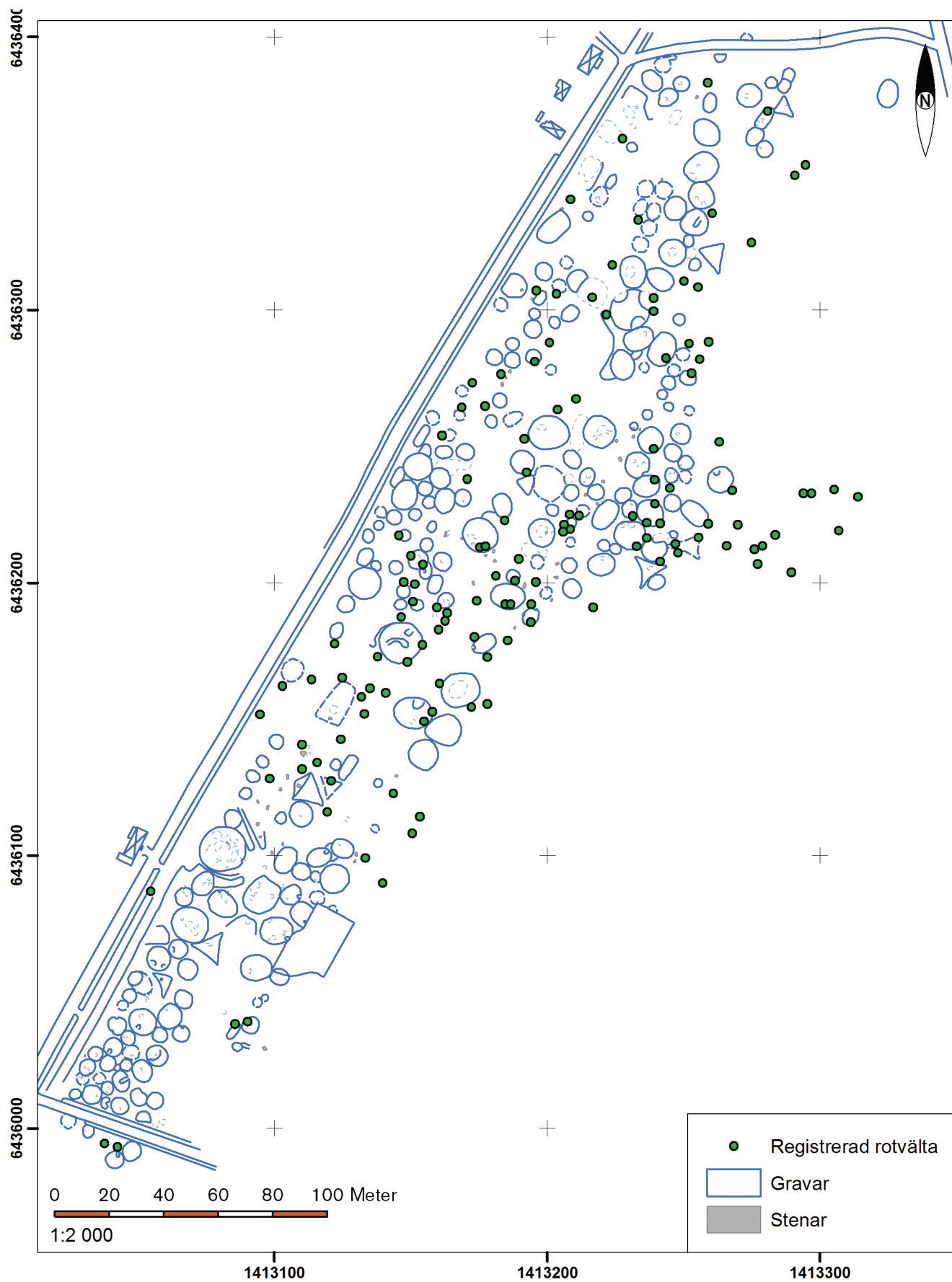
Den storm som gett upphov till föreliggande efterundersökning och rapport fick namnet Egon och drog fram i januari 2015. Då fälldes 60 träd inom gravfältet med stora skador som följd.

Vad har rotvältorna blottat?

Det är den stormskadade graven 159 som har gett oss störst kunskap om gravskicket på det mellersta gravfältet tillsammans med grav 182. Båda har totalundersökts, den senare i samband med en forskningsundersökning. Möjligheten att totalundersöka en anläggning som en grav underlättar naturligtvis tolkningen.

Att totalundersöka gravarna har vi tyvärr inte haft möjligheten till efter senare års stormskador, istället har vi endast dokumenterat skadan och de synliga konstruktionerna samt samlat in analysmaterial och fynd från den skadade delen.

Däremot har vi i föreliggande rapport fått möjligheten att göra en översikt av alla de skador som senare års stormar har åsamkat det mellersta gravfältet på Visingsö. Till denna sammanställning har också lagts nyupptäckta gravar och konstruktioner mellan befintliga gravar på gravfältskartan. Det är de rotvältor som har haft stenpackningar, lagda hällar eller fynd av brända ben som har tagits med. Det vill säga, med någon indikation på att de tillhör en grav

FIGUR 39. Plan över mellersta gravfältet och de rotvältor som finns dokumenterade sedan stormen 1992.

trots att det inte har gått se dess utsträckning eller begränsning.

Rotvältorna uppgår, utifrån det arkivmaterial som finns tillgängligt, till omkring 140 stycken räknat från den första dokumentationen år 1943. Alla dessa skador har vi inte inprickade på gravfältskartan, men från och med stormen 1992 finns en översikt över de rotvältor som skadat gravfältet (FIGUR 39). På översikten går att se att det framförallt är de mellersta och norra delarna av gravfältet som har varit utsatta, medan de södra delarna klarat sig relativt bra. Därför är det också framförallt de mellersta delarna av gravfältet som har undersökts vilket bör påpekas. Med hjälp av denna sammanställning, som gjorts i tabellform, hoppas vi kunna få svar på frågor som: Hur är gravarna från olika tidsperioder placerade inom fornlämningen, finns en tidsmässig och rumslig uppdelning? Fynd- och benmaterial, skiljer sig detta åt inom olika konstruktioner? Hur förändras konstruktionerna över tid?

Genomgång av tabellerna

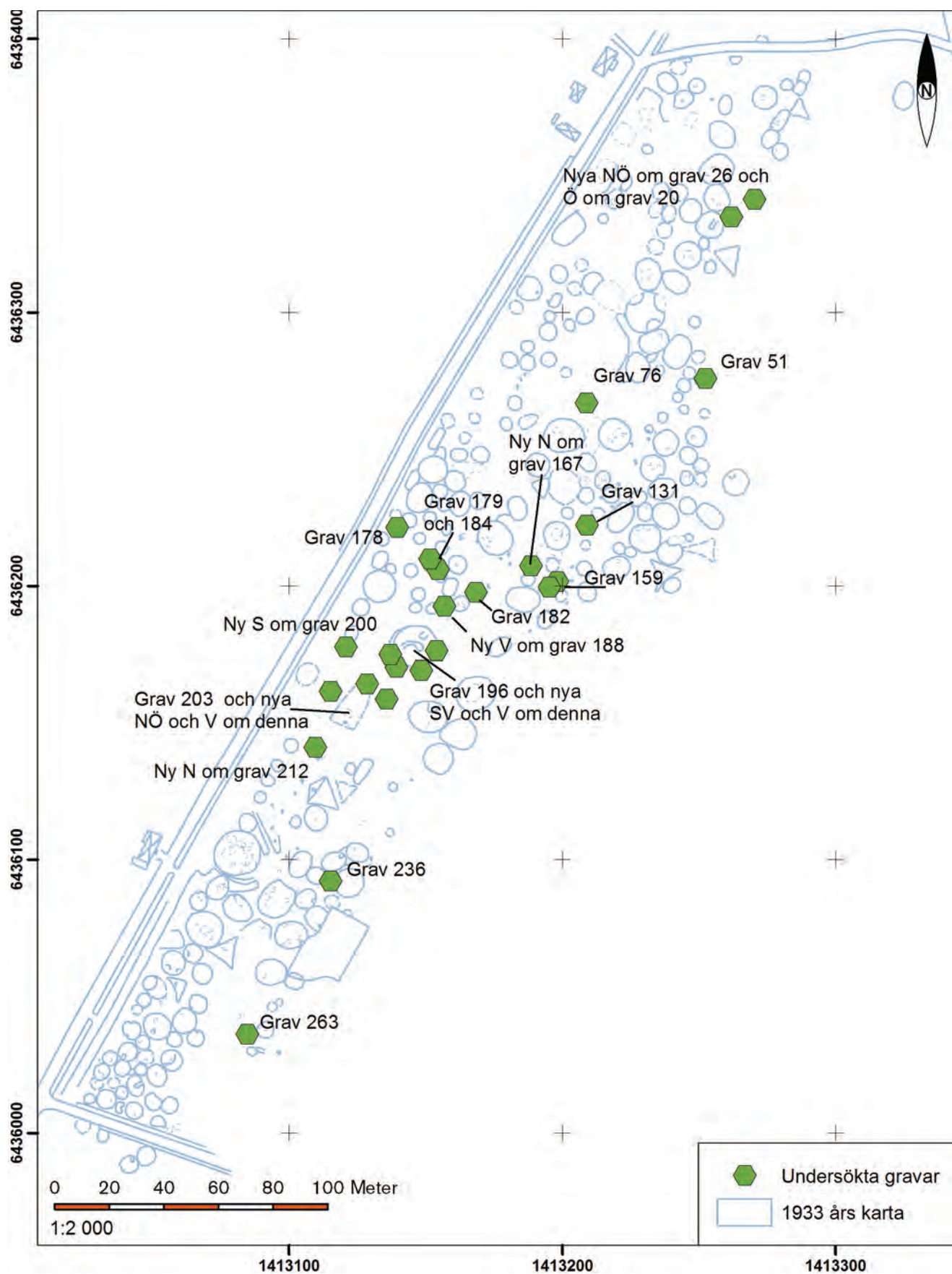
En tabell har gjorts över de undersökta gravarna och rotvältorna på mellersta gravfältet (FIGUR 41). Tabellen redogör för datering, konstruktion, fynd och osteologisk analys. Utifrån tabellen kan man urskilja tre olika typer av gravar: de gravar som har en synlig överbyggnad och som hör till yngre järnålder, flatmarksgravarna från äldre järnålder med sammanhållen gravgömma samt stenpackningarna med spridda brända ben. Gravarna i tabellen kan ses i FIGUR 40.

Gravarna som syns - yngre järnålder

De synliga gravarna, som är inritade på gravfältskartan och som benämns högar, är också de som har innehållit flest fynd och som har haft ett benmaterial som innefattar både människa och djur. Detta är inget uppseendeväckande, det är framförallt så gravarna från yngre järnåldern ser ut, i innehåll och formspråk.

De högar som undersökts är grav 182, grav 159, grav 76, grav 263 och grav 178. De har alla en datering som ligger i vendeltid-vikingatid och trots att inte alla är totalundersökta finns från dem ett rikligt ben- och fyndmaterial (FIGUR 41). I samtliga av dessa gravars fyllning finns också material av själva gravbålet och i ett fall (grav 182) har det tolkats att bålet stått på platsen och att sedan högen anlagts ovanpå. I dessa vendeltida- vikingatida gravar finns fynd som pärlor, keramik, järnnitar, järnbeslag, kamfragment, pärlspridare i brons med mera. Benmaterialet innehåller förutom människa också ben från hund, höna, häst, svin, får och fisk.

Det finns dock ett undantag, en nyupptäckt grav öster om grav 20, vars benmaterial daterades till vendeltid och som endast innehöll spridda människoben i en stenpackning utan kol eller sot.

FIGUR 40. Plan över mellersta gravfältet och de gravar, både sedan tidigare markerade och nyupptäckta, som undersökts.

Grav	Datering	Konstruktion	Fynd	Osteologi	Anmärkning	Undersökt
236	Ej daterad	Hög utan övrig synlig konstruktion	-	-	Låg vid den dåtida dansbanan. Totalundersökt.	1933 E. Lönnberg
182	700-talet e.Kr., vendeltid	Hög med stenpackning och en skifferhäll lagd ovan benkoncentration. Gravbålet har stått på platsen.	Päralspridare i brons, 36 pärlor i brons och glas, kedjedelar och spiraler av brons, keramik, glättad sten.	Brända ben. Människa, äldre kvinna. Hund, höna och fisk.	Intill och norr om graven låg en kokgrop. Totalundersökt.	1991. P Frölund.
159	Äldre järnålder-vikingatid	Hög med lagda skifferhällar. Innehöll fyra inre gravkonstruktioner: stenkrets, en urnebrandgrop, en bengrop. och en gravgömma.		I högfyllningen: obrända ben från häst och nötdjur.	Under fyllningen fanns en oval mörkfärgning, 159:9, delvis täckt av en skifferhäll. Fynd av keramik och brända ben från djur. Totalundersökt.	1996 och 1998. A. Gustafsson.
159:1	Urnebrandgrop, 330-530 e.Kr. Romersk järnålder-folkvandringstid	Nedgrävd, drygt 0,5 m djup. Ev. två skifferhällar som täcklock. Kol, sot.	Keramik, spets av bronsnål, glättsten	Brända ben. Människa, äldre individ, ev. kvinna. Medelstort djur, fisk.	Graven som skadades av rotvältan. Totalundersökt.	Se ovan
159:5	Stenkrets, äldre järnålder	Ställda skifferhällar i rektangel. Lagd skifferhäll ovan brända ben och keramik.	Keramik.	Brända ben. Ev människa.	Totalundersökt.	Se ovan
159:10	Bengrop, vikingatid	Nedgrävd 0,2 m djup. Kol, sot.	K e r a m i k , järnnitar, ev. örslev i järn, j ä r n b e s l a g , j ä r n p l a t t a , j ä r n t e n , järnnagel, flinta, kamfragment, bennål, bryne, g l a s p ä r l o r , skalkorn	Brända ben. Människa, vuxen individ. Hund, häst, nöt, får, "stek" av svin, höna.	Totalundersökt.	Se ovan
131	-	Hög med lagda skifferhällar och stenpackning.	-	-	Delundersökt.	2005. C.J. Sanglert
179 och 184	-	Två högar med lagda skifferhällar och stenpackning.	-	-	Skadan låg mellan gravarna, i S delen av 179 och i N delen av 184. Delundersökt	2005. C.J. Sanglert
203	-	Otydlig hög med stenpackning.	-	-	Delundersökt.	2005. C.J. Sanglert
76	Ev. vikingatid	Hög med lagda skifferhällar. Spridda brända ben. Sot.	Glaspärlor.	Brända ben. Människa och djur, ev. hund.	Delundersökt.	2005. C.J. Sanglert 2006. J. Ameziane
Nyupptäckt SV om grav 196	Romersk järnålder	Stenpackning med nedgrävd brandgrav 0,8 m djup. Även enstaka spridda brända ben. Kol, sot.	B r o n s f i b u l a , glaspärlla	Brända ben. Människa, kvinna yngre än 20 år.	Delundersökt.	2005. C.J. Sanglert 2006. J. Ameziane
263	Vikingatid	Hög med jordfyllning. Kol, sot.	Kamfragment, glaspärllor, järnnit, j ä r n k r a m p a , järnbeslag	Brända ben. Människa, två individer, en äldre och en yngre än 20 år. Minst en man. Två hundar, får, häst, fågel troligen höna.	Delundersökt.	2005. C.J. Sanglert 2006. J. Ameziane

FIGUR 41. Tabell över undersökta gravar på mellersta gravfältet.

Grav	Datering	Konstruktion	Fynd	Osteologi	Anmärkning	Undersökt
51	-	Hög med skifferhäll.	-	-	Delundersökt.	2007. L. Häggström och D. Lindblad
196a	-	Stenpackning i högens östra kant.	En malsten.	-	Delundersökt.	2007. L. Häggström och D. Lindblad
196b	-	Stenpackning i högens SÖ kant. Spridda brända ben.	-	Brända Människa. ben.	Delundersökt.	2007. L. Häggström och D. Lindblad
Nyupptäckt SV om grav 196	-	Stenpackning med spridda brända ben.	-	Brända Människa. ben.	Delundersökt.	2007. L. Häggström och D. Lindblad
Nyupptäckt S om grav 200	-	Stenpackning samt en lagd skifferhäll. Tolkades som två gravar.	-	-	Delundersökt.	2007. L. Häggström och D. Lindblad
Nyupptäckt N om grav 212	-	Stenpackning samt lagd skifferhäll. Spridda brända ben.	Flinta	Brända Människa. ben.	Delundersökt	2007. L. Häggström och D. Lindblad
Nyupptäckt NÖ om grav 26	-	Stenpackning	-	-	Delundersökt.	2008. J. Ameziane, J. Borg, A. Gustavsson, A. Kraft, I. Røjder och M. Sandin
Nyupptäckt N om grav 167	-	Två lagda skifferhällar	-	-	Delundersökt	2015. A. Ödeén
Nyupptäckt V om grav 188	130-330 e.Kr. Romersk järnålder	Stenpackning med spridda brända ben.	Keramik	Brända Människa, en individ, medelålders man. ben.	Delundersökt.	2015. A. Ödeén
Grav 179	-	Hög med lagda skifferhällar och en mindre stenpackning	-	-	Delundersökt.	2015. A. Ödeén.
Grav 178	670-860 e.Kr. Vendeltid-vikingatid	Hög med stenpackning och skifferhällar som ev. bildar kantkedja. Kol, sot.	K e r a m i k , järnnitar, smälta/slagg.	Brända Människa, en individ omkring 25 år. Två hundar och fågel. ben.	Delundersökt.	2015. A. Ödeén
Nyupptäckt NÖ om grav 203	-	Stenpackning och skifferhällar. Spridda brända ben.	-	Brända Människa, vuxen. ben.	Delundersökt.	2015. A. Ödeén
Nyupptäckt V om grav 203	-	Stenpackning med spridda brända ben.	-	Brända Människa och djur. ben.	Delundersökt	2015. A. Ödeén
Nyupptäckt Ö om grav 20	630-770 e.Kr. Vendeltid	Stenpackning med spridda brända ben	-	Brända Människa, en individ. En vuxen man. ben.	Delundersökt	2015. A. Ödeén.

Brandgroparna/flatmarkgravarna - äldre järnålder

Det är framförallt genom stormarna och skadorna de har gett som vi har fått ökad kunskap om under vilka tider som gravfältet har nyttjats och det är endast två gravar som har undersökts vid sidan av stormskadeprojekten.

Grav 159, som skadades i stormen 1995, var inte "bara en hög" utan visade sig innehålla fyra olika gravkonstruktioner. En av dessa var en urnebrandgrop som daterades till romersk järnålder - folkvandringstid och som tolkades som en flatmarksgrav, det vill säga en grav som inte haft någon synlig markering ovan mark. Intill denna har också en stenkrets från äldre järnålder och en mörkfärgning med keramik och brända ben under en skifferhäll påträffats. Dessa tre konstruktioner har sedan överlagrats av högen med sin bengrop från vikingatid. Urnebrandgropen innehöll ben från människa och djur och några få fynd.

En nyupptäckt grav efter stormen Gudrun var likartad i sin konstruktion, med en nedgrävd grop med ben från människa och ett par fynd (nyupptäckt sydväst om grav 196). Graven har efter fibulan som påträffades i den daterats till romersk järnålder.

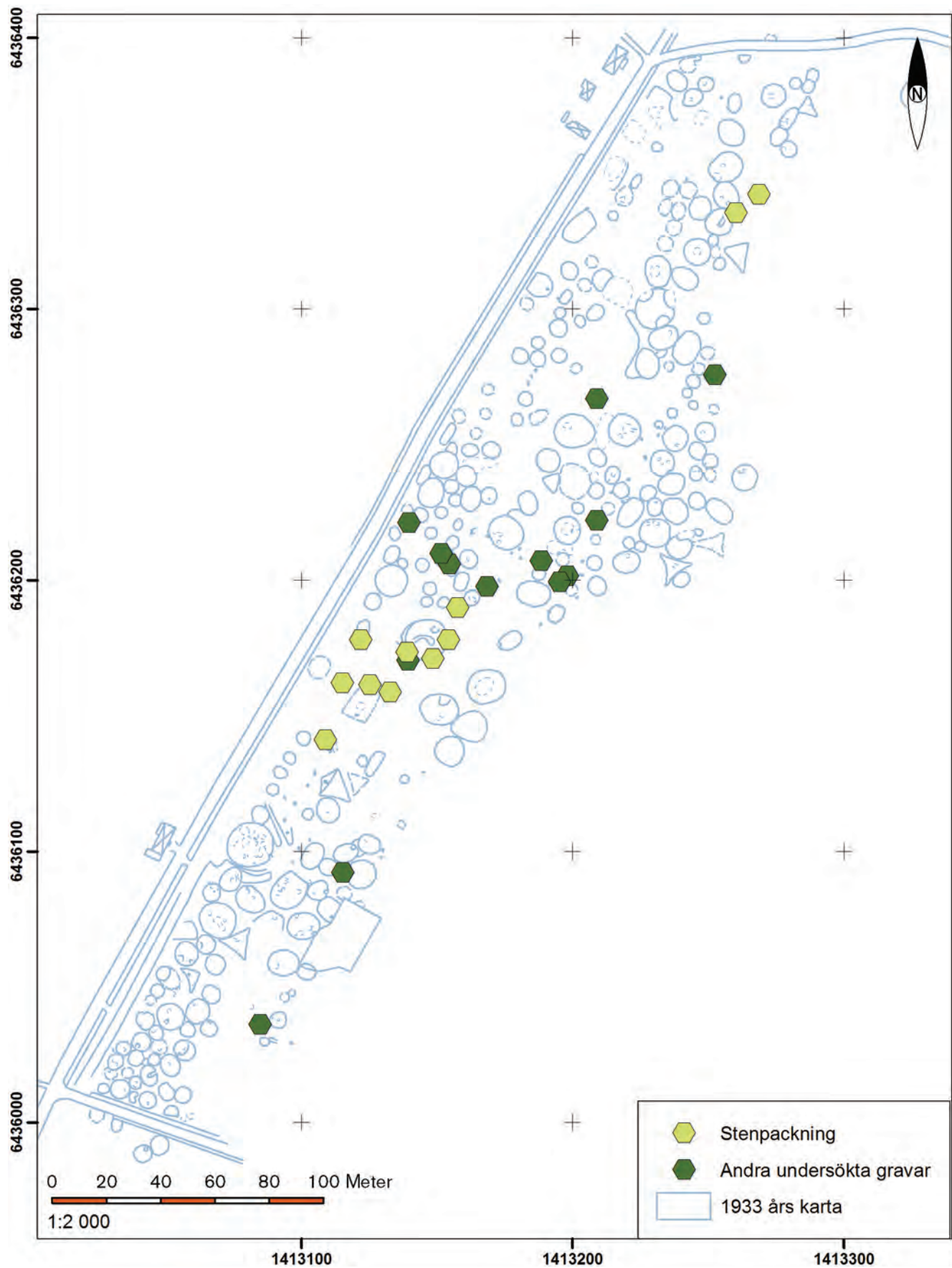
Stenpackningarna - ett Visingsöfenomen?

De ovan nämnda gravtyperna följer vad man kan kalla ett gängse mönster i konstruktion och fyndmaterial utifrån den tid de har anlagts. Men på mellersta gravfältet har också de otaliga stormarna blottat en annan typ av konstruktion, stenpackningarna. Tyvärr har vi endast kunnat se den del av anläggningen som blivit skadad och därför inte klart avgränsat någon, men när man går genom de rapporter som har skrivits som rör gravfältet kommer den här typen av konstruktion ständigt tillbaka. Av de 26 gravar som tas upp i tabellen är 11 stycken just den här typen av anläggning (FIGUR 41). Det rör sig om en packning av knytnävstora och något större stenar som ligger i 1–3 skikt och bland de runda stenarna kan också skifferhällar påträffas. Vissa stenar är skärviga och eldpåverkade. De ligger i princip direkt under grästorven och sträcker sig ned till den sterila undergrunden och har inga spår av gravbålet, det vill säga det finns inget kol eller sot i fyllningen (FIGUR 42 OCH 44). I de stenpackningar vi har undersökt hittills har endast ett fåtal fynd påträffats: en malsten, en flintabit och några skärvor keramik. Benmaterialet rör sig i princip endast om människoben. Det är endast två av dessa som har daterats genom ¹⁴C-analys, en nyupptäckt som låg väster om grav 188 och som var från romersk järnålder samt en nyupptäckt som låg öster om grav 20 och som var från vendeltid (FIGUR 41).

Hur ligger dessa stenpackningar placerade på gravfältet? En översikt visar att det framförallt är i de centrala delarna av fornlämningen som stenpackningarna har påträffats. Även om det också är där som flest rotvältor har funnits framträder ändå ett klart mönster (FIGUR 43). Till hjälp kan vi också ta alla de "tomma" rotvältor, utan grav-

FIGUR 42. Stenpackning i rotvälta 250, i plan.

FIGUR 43. Plan över mellersta gravfältet och de undersökta gravarna. Stenpackningarna markerade.

konstruktioner eller brända ben, som har funnits på gravfältet och som ger oss en bild över hur stenpackningar och flatmarksgravar har varit fördelade över (FIGUR 39). De tomma ytorna blir en form av avgränsning.

Inom ramen för denna rapport finns inte möjlighet att göra en omvärldsbevakning och söka referenser till den här typen av gravar. I rapporterna efter de stormskadenvarteringar och efterundersökningar av gravfält som genomförts i länet finns dock inga liknande stenpackningar dokumenterade (Röjder och Sanglert 2006, Ameziane 2006, Ameziane m.fl. 2010 och Häggström och Lindblad 2011).

Vid en översikt av de gravfält som är undersökta under senare år i Jönköpings län har jag inte heller kunnat finna stenpackningar liknande dem på Visingsö. För att kunna finna dessa bör man avbana stora ytor och det är inte ovanligt med mellanliggande gravar som framträder först när vegetationen på gravfältet tas bort. Ett exempel är ett järnåldersgravfält som undersöktes i Byarum utanför Vaggeryd 1991 (Nordman 1997). Före undersökningen var endast resterna av sju domarringar kända men avbanningen blottade närmare 45 gravmarkeringar. I detta fall rörde det sig dock om ofyllda stenkretsar. Liknande anläggningar framkom också i Torsvik söder om Jönköping där tre gravplatser från järnålder undersöktes 2000-2006 (Nordström och Gustafsson 2010). Till gravfälten som innan avbanningen sammanlagt innehöll 9 domarringar och ett antal resta stenar kunde läggas närmare 70 gravar, bland annat ofyllda stensättningar, brandgropar och skelettgravar. Dock inte den typ av stenpackning som på Visingsö. I Bogla sydöst om Jönköping undersöktes 2003 ett gravfält med tyngdpunkten i vikingatid men även med överlagrade gravar från äldre järnålder (Kristensson och Artelius 2005). Gravfältet innehöll före undersökning 10 registrerade anläggningar som sedan utökades med en stor mängd efter avbanning av ytan. Här framkom av åkerbruk skadade stensättningar, skelettgravar eller jordningar samt kantrännor. Inte heller här fanns den typ av stenpackning som vi fått se exempel av på Visingsö.

För att kunna gå vidare med dessa stenpackningar på ön bör ett större område banas av så att en, om inte helhetsbild, ändå en mer övergripande bild går att få över dem. Det kan vara så att det rör sig om avgränsade stensättningar och inte som jag har sett dem, en större sammanhängande anläggning. Det skulle också vara intressant att göra en mer omfattande genomgång av Östergötlands och Västergötlands undersökta gravfält för att söka paralleller. Kontakterna mellan ön och dessa områden bör ha varit omfattande.

I Östergötland har ett antal likartade stenpackningar påträffats vid gravfältsundersökningar (Hagberg 2009 och där anförd referens). Till exempel vid en gravfältsundersökning vid Stjärneberg utanför Linköping där en cirka 1000 m² stor stenpackning undersöktes. Den innehöll även skärvsten, hade 1–2 skikt och få fynd av kvarts, flinta, keramik och brända ben och daterades till yngre bronsålder - äldre

FIGUR 44. Stenpackning i profil. Denna var i rotvälta 218.

järnålder (Hagberg 2009). Detta är bara ett exempel, fler krävs.

Gravarnas placering utifrån datering

En av frågorna vi hoppades få svar på med hjälp av genomgången av de stormskadade gravarna var om det fanns en tidsmässig uppdelning inom gravfältet. I FIGUR 45 kan man se hur de olika tidsperiodernas gravar ligger placerade på gravfältet. Det är tydligt att anläggningarna från äldre järnålder ligger centralt placerade inom fornlämningen, medan de från yngre järnålder drar sig något mer ut mot kanterna.

Som nämns ovan ligger också stenpackningarna centralt placerade inom gravfältet. Det faktum att det i dessa anläggningar endast har påträffats ett fåtal fynd, endast människoben och att de inte innehåller några spår av gravbålet pekar tillsammans mot att de tillhör äldre järnålder. Detta faktum samt de dateringar vi har tyder på att det är i de centrala delarna av gravfältet som de äldsta gravarna ligger. Kan detta vara gravfältets första fas? Som sedan har byggts ut horisontellt genom århundradena in i yngre järnålder, men också byggts på vertikalt, som i grav 159, där en vikingatida hög överlagrar tre äldre gravar?

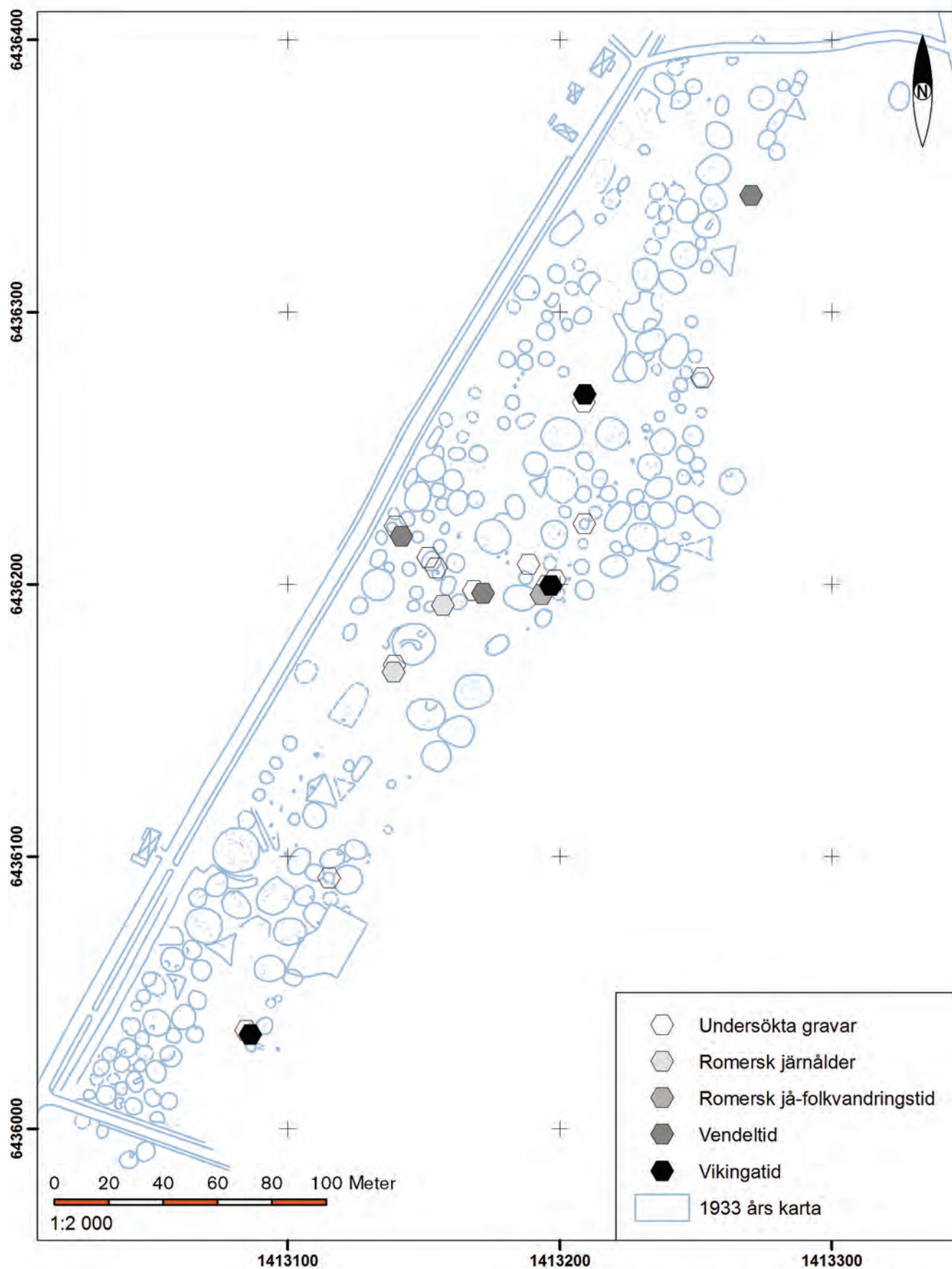
En vendeltida stenpackning

En intressant frågeställning i diskussionen runt stenpackningarna uppkom när vi i norra delen av gravfältet fick en vendeltida datering på just en sådan gravtyp (i rotvälta 411, öster om grav 20, FIGUR 41 OCH 45). Där fanns spridda ben, endast från människa och utan spår av gravbålet. Det stämmer inte med de gängse uppfattningarna av yngre järnåldersgravar och inte heller med de två andra samtida gravarna från gravfältet. De andra är två vendeltida högar, dels den totalundersökta grav 182, dels grav 178 som delundersöktes i föreliggande projekt (FIGUR 41). Båda var fyndrika.

Kanske handlar det inte bara om vid vilken tidsperiod en grav anläggs och hur den sedan blir uppbyggd? Det är inte omöjligt att det finns det olika ritualer och sedvänjor för olika människors gravar. Vilka är det då som har begravts i stenpackningarna? De två stenpackningar som vi har mest kunskap om (i rotvälta 218, väster om grav 188 och i rotvälta 411, öster om grav 20, FIGUR 41) skiljer det tidsmässigt omkring 500 år på. Ändå är de likartad uppbyggda, de har samma fyllning och fynd, förutom att det i den ena fanns några keramikskärvor, F1. Båda innehöll benmaterial från vuxna män. Undersökningar med riktade frågeställningar behövs för att besvara frågor som dessa.

Mans-, kvinno- och barngravar

Benmaterialet och de fragment som har gått att använda för köns- eller åldersbedömning är sparsamt och det går inte att se några klara mönster utifrån det vi har. I sammanlagt sex gravar finns en

FIGUR 45. Plan över mellersta gravfältet och de dateringar som finns från gravarna.

könsbedömning, i tre är kvinnor begravda och i tre män. Gravarna är daterade från romersk järnålder till vikingatid, konstruktionerna skiljer sig åt och det handlar om alla tre typer av gravar som togs upp tidigare: högar, flatmarksgravar/brandgropar och stenpackningar.

När det gäller åldersbedömning har det gjorts en tolkning av tio av de begravda individerna. Av dessa har åtta bedömts som vuxna eller medelålders medan två är yngre än 20 år. Det finns med andra ord ingen klart uttalad barngrav.

Sammanfattning

Efter stormen Egon, som drog fram över ländet i januari 2015, har en efterundersökning och återställning genomförts av stormskadade gravar. De aktuella gravfälten var fornlämning 29:1 och 53:101, Visingsö socken.

Sammanlagt undersöktes 11 rotvältor varav nio innehöll gravkonstruktioner i form av stenpackningar, skifferhällar eller brandlager. I större delen av dessa framkom också brända ben och andra fynd, framförallt keramik. Två av rotvältorna innehöll förhistoriska härdar.

Vid rapportarbetet till föreliggande fältarbete fick vi också möjligheten att göra en sammanställning av alla de rotvältor som genom åren skadat det mellersta gravfältet på Visingsö och den kunskap som dessa skador ändå har gett oss. I denna översikt har det gått att se en typ av stenpackning mellan befintliga gravar, som särskiljer sig något från övriga undersökta gravfält i länet. Mer ingående studier och fältarbete krävs dock för att säkerställa detta. Det har också, utifrån sammanställningen, gått att skönja ett område där gravfältets äldre fas kan vara beläget.

Åtgärdsförslag

Vi har föreslagit en ändrad begränsning av mellersta gravfältet, fornlämning 29:1. Detta dels utifrån gravfältskartan som visar att det finns gravar öster och söder om den nu aktuella gränsdragningen, dels utifrån den nyupptäckta gravkonstruktionen med brända ben i rotvältan T411 som ligger i norra delen av gravfältet (BILAGA 1).

I övrigt är efterundersökningen och återställningen avslutad och fler antikvariska insatser krävs inte i nuläget.

Länsmuseet har samrått med Länsstyrelsen angående åtgärdsförslagen.

Referenser

Tryckta källor

- Ameziane, J. 2006. *Avtryck efter Gudrun. Efterundersökning av stormskadade gravar. Visingsö socken i Jönköpings kommun, Hultsjö socken i Sävsjö kommun, Kärda socken i Värnamo kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2006:76. Jönköping.
- Ameziane, J., Borg, J., Gustavsson, A., Kraft, A., Røjder, I. och Sandin, M. 2010. *Gudrun och Per - en stormig historia. Efterundersökning och återställning av stormskadade gravar och gravfält i Jönköpings län, etapp 5-7*. Arkeologisk rapport 2010:09. Jönköpings läns museum och Länsstyrelsen i Jönköpings län. Jönköping.
- Berg, W. 1885. *Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grevskap*. Göteborg.
- Borg, J. och Ödeén, A. 2013. *Skärvestenshögen på Visingsö. Rapport över arkeologisk undersökning av RAÄ 112:1, genomförd under sommarkurser i arkeologi för amatörer, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköping län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2013:02. Jönköping.
- Gustafsson, A. 1997. Visingsö - skatten i Vättern. Red. Nordström, M. och Varenius, L. *Det nära förflutna - om arkeologi i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 1997. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXVII. Jönköping.
- Gustafsson, A. 1999. *Stormskadad gravhög - nr 159, mellersta gravfältet, Visingsö kronopark*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 1999:18. Jönköping.
- Gustafsson, A. 2000. Järnålderns begravda på Visingsö. Red. Pavel Nicklasson. *Visingsöartiklar, tolv artiklar om Visingsö från bronsålder till medeltid*. Jönköpings läns museum, rapport nr 42. Jönköping.
- Gustafsson, J. och Nordström, M. 2010. *Döden i Torsvik. Tre järnåldersgravfält i södra Vätterbygden berättar om gravritualer, sydportar och brännoffer*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2010:31. Jönköping.
- Hagberg, L. 2009. *Stjärneberg. Ett kvartsbrott i den mesolitiska skärgården - rituell plats under yngre bronsålder och äldre järnålder. Arkeologisk undersökning av RAÄ 310-317, Kallerstad 1:27 Rystad socken, Linköpings stad och kommun Östergötland*. UV Öst rapport 2009:24. Riksantikvarieämbetet, avdelningen för arkeologiska undersökningar.
- Hjort, I. 1987. Naturen på Småländska höglandets hjässa. Red. Rydén, J. *Jönköpings läns historia*. Småländska kulturbilder 1986-87. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LVIII. Jönköping.
- Häggström, L. och Lindblad, D. 2011. *När stormen lagt sig. Arkeologiska efterundersökningar av stormskadade fornlämningar, etapp III-IV, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2011:11. Jönköping.
- Jansson, K. 1993. *Arkeologiskt återställningsarbete av stormskadade gravfältsområden Fornl. 11, 20, 29, 53 på Visingsö, Visingsö socken, Jönköpings kommun*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 1993:13. Jönköping.

- Jansson, K. 2009. *Boplats och långhus - tusen år vid Brahekyrkan. Arkeologiska för- och slutundersökningar av RAÄ 122, utmed länsväg 1001, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2009:81. Jönköping.
- Johansson, H. 2006. "Båtningar". *Analys och konservering av järnnitar från Birkas garnison*. CD uppsats i laborativ arkeologi. Arkeologiska forskningslaboratoriet. Stockholms universitet.
- Kilander, S. 1991. Red. Claesson, A M. *J A Gyllenhaals resa till Visingsö 1775*. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Kristensson, A. 2004. *Arkeologisk förundersökning - schaktkontroll. Bronsåldershårdar i kabelschakt - Arkeologisk förundersökning inför ledningsdragning på fastigheten Stigby 6:1. Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2004:40. Jönköping.
- Kristensson, A. och Arelius, T. 2005. *En vikingatida gravplats i norra Småland. Arkeologisk undersökning av fornlämning RAÄ 19, Bogla 1:35 i Rogberga socken och Jönköpings kommun med anledning av ombyggnad av Riksväg 31 förbi Rogberga kyrka*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2005:38. Jönköping.
- Nordman, A-M. 1997. Ett järnåldersgravfält i Byarum. Red. Nordström, M. och Varenius, L. *Det nära förflutna - om arkeologi i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 1997. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och stiftelsen Jönköpings läns museum LXVII. Jönköping.
- Riksantikvarieämbetet 1990. Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige. Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap 6§. Stockholm.
- Röjder, I. och Sanglert, C J. 2006. *Efter stormen. Dokumentation och återställning av stormskadade forn- och kulutrlämningar. 56 socknar i 11 kommuner, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2006:20. Jönköping.
- Sjöborg, N.H. 1830. *Samlingar för Nordens Fornälskare*. Tredje Tomen. Stockholm.
- Ödeén, A. 2006. *Nio härdar och en stenpackning*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2006:19. Jönköping.
- Ödeén, A. 2008. "i Kyrkan, där stark svamp från söndag till söndag uppväxer". *Arkeologisk för- och slutundersökning inför markangrepp i samband med klimatförbättrande åtgärder i Brahekyrkan. Visingsö socken i Jönköpings kommun och Jönköpings län*. Jönköpings läns musuem. Arkeologisk rapport 2008:06. Jönköping.
- Ödeén, A. 2009. *Husen i Rökinge. Arkeologisk undersökning inför planerad husbyggnation på fastigheterna Rökinge 15:17-18 och inom RAÄ 156. Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2009:30. Jönköping.
- Ödeén, A. 2012. *Visingsborg 3:4. Arkeologisk utredning etapp 2 inför husbyggnation, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum. Arkeologisk rapport 2012:21. Jönköping.

Otryckta källor

Lönnberg, E. 1944. *Brev till Riksantikvarieämbetet*. Jönköpings läns museums arkiv.

Frölund, P. 1992. *Arkeologisk undersökning, Småland, Visingsö sn, Visingsborg 3:1, Fornl 29, Grav 182*. Otryckt rapport. Jönköpings läns museums arkiv.

Ödeén, A. 2009. *Nyanmälan till FMIS*. RAÄ:s dnr 326-218-2009. Jönköpings läns museum.

Arkiv

Jönköpings läns museum.

Antikvarisktopografiskt arkiv.

F-Topo. Databas över ortnamn i Jönköpings län.

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, FMIS, Forsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/forsok/search.html>.

Kartunderlag

Gravfältskarta över Mellersta gravfältet. Upprättad 14-24 juli 1933 av Claes Claesson och E. Bellander.

Bilaga 2, osteologisk analys

Osteologisk analys av benmaterial från RAÄ 29 Visingsö socken, Jönköpings kommun, Jönköpings län. Dnr 37/15.

Av Anna Kloo Andersson, Jönköpings läns museum.

Inledning

De brända ben som har analyserats här kommer från mellersta gravfältet, RAÄ 29 i Visingsö socken, Jönköpings kommun, Jönköpings län. De framkom vid efterundersökningar i maj 2015 som Jönköpings läns museum gjorde på grund av de skador stormen Egon orsakade i januari 2015.

Benen tvättades före analysen men man kunde ändå efteråt se att de hade varit jordiga och sotiga före tvätt. Benen är kremerade och vid analysen noterades deras volym, vikt och storlek samt fragmentens färg och förbränningsgrad. Jag gick igenom alla anläggningar tre gånger för att alla igenkänningsbara och identifierbara fragment skulle hittas. Därefter har jag identifierat art, benslag eller del av kroppen som fragmentet kommer från samt om möjligt även kön, ålder och storlek på individen. Från alla anläggningar plockades även benbitar ut för ^{14}C -analys.

Metod

Åldersbedömning

Åldersbedömning på människoben har gjorts utifrån fragment från skalltaget samt ledändarna på rörbenen. Skalltaget består av tre skikt; ett yttre och ett inre kompakt skikt (tabula interna och tabula externa) samt ett mellanliggande spongiöst skikt (diploë). Det spongiösa skiktet blir tjockare med ökande ålder på bekostnad av de två andra skikten. Hos ungdomar och gamla individer spjälkas ofta skalltagsfragmenten längs med det spongiösa skiktet vid kremering (Gejvall 1948:162). På kraniet kan man även bedöma ålder utifrån när skallsömmarna (suturen) växer samman. Sammanväxningen (synostosen) påbörjas i tabula interna och går utåt. Suturen börja växa samman i vuxen ålder vid olika åldersintervall beroende på var på kraniet suturen sitter. När synostosen är helt avslutad kan man oftast inte se på kraniet var suturen har suttit tidigare. Det kan dock variera mycket mellan olika individer när suturen sluts (Gejvall 1948:161f) och hos en del personer sluts de aldrig.

Både på människo- och djurben kan man använda ledändarna på rörbenen för att bedöma individens ålder. Ledändarna (epifyserna) växer fast på själva benkroppen (diaphysen) vid olika åldrar beroende på art samt även vilket ben och benände det är. Hos människan sker det huvudsakligen mellan 14-25 års ålder.

Könsbedömning

För att bedöma vilket kön en individ har kan man på människoskelettet studera bäckenet, kraniet samt ledhuvudena på överarmen och lårbenet. Man bör studera så många könsskiljande drag som möjligt för att kunna göra en bra könsbedömning. Eftersom kremerade skelett är betydligt mer fragmenterade än obrända skelett är det svårare att göra könsbedömningar på kremerat material. Det kan vara väldigt svårt att studera de könsskiljande dragen på benbitarna, om fragmenten hittas överhuvudtaget. I det här materialet är det bara delar från ögonhållans övre kant som har kunnat användas för könsbedömning. Ögonhållans övre kant (margo supra-orbitalis) är spetsig hos kvinnor medan den är mer rundad och kraftigare hos män (Gejvall 1948:162). Det bör dock påpekas att när det gäller könsskiljande drag finns det en viss överlappning mellan könen. Det finns kvinnor med kraftiga och mer maskulina drag samtidigt som det finns män som har gracila och mer kvinnliga skelett (Gejvall 1948:162f).

Beräkning av antal individer

För att beräkna hur många individer som ingår i ett benmaterial använder man sig av MNI (Minimal Number of Individuals). Då undersöker man om det i materialet finns fler än ett ben av en viss sort som det bara finns ett av i kroppen. En uppenbar storleks-, ålders- eller könsskillnad mellan fragmenten kan även användas för att beräkna antalet individer i materialet.

Resultat*T218, i stenpackning*

Benen i anläggningen har en volym av 2,0 dl och de väger 156,7 g. Det största fragmentet är 40,7 mm långt medan medellängden är 13,0 mm. Benen är vita och helt förbrända utom något enstaka fragment som är ljusgrått och sämre bränt. Benen kommer från människa (41,6 g) samt obestämda fragment från människa (115,1 g).

Det finns inget som tyder på att anläggningen består av ben från mer än en individ. Det finns ganska gott om kraniefragment i anläggningen. Tjockleken på mellanskiktet (diploë) i kraniet varierar en del från medeltjockt till tjockt och ett av fragment har spjälkats i mellanskiktet. Två kraniefragment har sutur men där har sammanväxningen inte påbörjats. Det finns tre fragment i anläggningen med sned sutur där sammanväxningen inte heller har påbörjats. De sneda suturerna brukar först slutas vid högre ålder om de växer samman överhuvudtaget. I ett fragment från pannbenet har suturen inte vuxit samman men det brukar ske från 50 års ålder och uppåt. Det finns tre kraniefragment i anläggningen där suturen har slutits. I ett av dem håller suturen på att slutas externt medan den i de andra två fragmenten har slutits helt och är knappt synlig externt. Detta tyder på att benen kommer från en vuxen individ som troligen var medelålders.

Ett fragment från pannbenet med delar av ögonbrynsbågen är tjockare och kraftigt rundad vilket tyder på att benen kommer från en man.

Människa: kraniefragment, tandfragment och tandrötter, diafyser, rörbensdiafyser, epifyser.

Obest: kraniefragment, diafyser, rörbensdiafyser, epifyser, spongiöst ben, fragment.

T234, grav 178, gravgömmen

Benen från anläggning T234 innehåller 4,5 dl brända ben som väger 306,1 g. Det största fragmentet är 51,7 mm långt medan medellängden är 17,7 mm. Benen är vita och helt förbrända utom något fragment som är grått, eller till och med blått, och således sämre bränt. Fragmenten var mycket sotiga. Benen kommer från människa (86,7 g), hund (19,9 g), fågel (0,7 g) samt obestämda fragment (198,8 g) från människa och djur.

Det finns inget som tyder på att anläggningen innehåller mer än en människa och en fågel. När det gäller hund så innehåller anläggning en eller möjligen två hundar på grund av att det finns en viss storleksskillnad mellan fragmenten.

Människobenen utgörs framförallt av diafyser och rörbensdiafyser. Ledändarna har vuxit fast vid benkropparna vilket visar att de kommer från en vuxen individ. Även på kotorna har ledändarna vuxit fast vilket visar att individen är äldre än cirka 25 år. Kraniefragmenten har ett tunt till medeltjockt mellanskikt vilket tyder på att det inte är en äldre individ. I tio av kraniefragmenten med sutur har sammanväxningen inte påbörjats. I ett kraniefragment, som har spjälkats i mellanskiktet, är sammanväxningen färdig i interna och kan inte ses där men är däremot synlig i mellanskiktet. Anläggningen innehåller således ben från en vuxen individ som var minst 25 år gammal men antagligen inte särskilt mycket äldre. Inga fragment har kunnat användas för könsbedömning.

Det finns flera fragment från hund i T234. En del fragment är av ungefär samma storlek som det referensmaterial

av hund som jag använde mig av vid analysen men det finns också fragment som är större än referensmaterialet. Det innebär att anläggningen innehåller ben från en eller möjligen två hundar. Om benen kommer från två hundar är den ena troligen en mindre till medelstor hund och den andra en större hund.

I anläggningen finns ett fragment från hund där ledänden har vuxit samman med själva benkroppen och det kommer från höftbensgropen i bäckenet vilket innebär att djuret var äldre än $\frac{1}{2}$ år. Det finns också flera fragment där ledänden inte har vuxit samman med benkroppen. En lös epifys från den övre delen av höger skenben kommer från en individ som var yngre än $1\frac{1}{2}$ år. En metafys från den nedre delen av höger skenben samt ett hälben utan epifys visar att individen var yngre än $1\frac{1}{4}$ år när den dog. Åldersmässigt skulle dessa fragment kunna komma från en individ som var mellan $\frac{1}{2}$ och $1\frac{1}{4}$ år men som nyss nämnts så finns det en viss storleksskillnad mellan fragmenten vilket gör att det kan röra sig om två individer i anläggningen. Eftersom materialet är så litet är det svårt att säkert avgöra om benen kommer från en eller två individer men om benen kommer från två hundar så är de ungefär i samma ålder, det vill säga mellan $\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{4}$ år.

Från fågel finns rörbensdiafyser, diafyser samt bäckenfragment i anläggningen men det har inte varit möjligt att artbestämma individen.

Människa: kraniefragment, tandrötter, kotfragment, diafyser, rörbensdiafyser, epifyser, mellanhands- och mellanfotsben, finger- och tåben.

Hund: kraniefragment, kotfragment, skulderblad, revbensdiafyser, bäckenfragment, diafyser, rörbensdiafyser, epifyser, hälben.

Fågel: diafyser, rörbensdiafyser, bäckenfragment.

Obest: kraniefragment, tandfragment, kotfragment, revbensdiafyser, diafyser, rörbensdiafyser, epifyser, spongiöst ben.

T243, i stenpackning

Anläggningen innehåller 0,2 dl brända ben som väger 13,7 g. Det längsta fragmentet är 26,8 mm långt medan medellängden är 12,1 mm. Benen är vita och helt förbrända utom något enstaka fragment som är lite grått i tonen och därmed lite sämre bränt. Benen var jordiga innan de tvättades. Benen kommer från människa (6,3 g) samt obestämda fragment (7,4 g) från människa.

Det finns inget som tyder på att benen kommer från mer än en människa. Inga fragmenten uppvisar några köns-skiljande drag och därför har det inte varit möjligt att könsbedöma individen. Ett kraniefragment har sutur där sammanväxningen (synostosen) inte har påbörjats. Detta sker dock från omkring 20-30 års ålder och uppåt beroende på vilken sutur det är. Det har således inte varit möjligt att åldersbedöma individen.

Människa: kraniefragment med sutur, diafyser, rörbensdiafyser.

Obest: diafyser, epifyser, fragment.

T250, i stenpackning

Anläggningen innehåller mindre än 0,1 dl brända ben som väger 5,0 g. Det största fragmentet är 17,1 mm långt medan medellängden är 7,4 mm. Benen är vita och helt förbrända. De kommer från människa (2,1 g), djur av obestämd art (0,4 g) samt obestämda fragment (2,5 g) från människa och djur.

Det finns inget som tyder på att benen kommer från mer än en individ per art. Inga fragment från människa har kunnat användas för köns- eller åldersbedömning. Det har inte varit möjligt att artbestämma djurbenen och det har heller inte varit möjligt att göra en bedömning av djurets storlek eftersom fragmenten är så små.

Människa: diafyser, rörbensdiafyser.

Djur: diafyser.

Obest: kraniefragment, diafyser, rörbensdiafyser, fragment.

T411, i stenpackning

Benen i anläggningen har en volym av 0,35 dl och de väger 29,4 g. Det längsta fragmentet är 29,2 mm långt medan medelstorleken är 13,2 mm. Benen är vita och helt förbrända. De kommer från människa (18,9 g) samt obestämda fragment från människa (10,5 g).

Det finns inget som tyder på att anläggningen innehåller ben från mer än en individ. Det finns några fragment från epifyser som är fastvuxna vilket tyder på att de kommer från en vuxen individ. På en benbit ser det ut som att ledändan inte är fastvuxen men det är troligen ett fragment från ett revben. Det finns också ett fragment där det inte går att avgöra om ledytan har vuxit fast eller inte. Ett kraniefragment har sutur men sammanväxningen har inte påbörjats i suturen. Bedömningen av fragmenten blir att de troligen kommer från en vuxen individ men som inte är särskilt gammal. Ett fragment från ögonhålans övre kant på vänster sida är något tjockare och mer rundad vilket tyder på att det kommer från en man.

Människa: kraniefragment, kotfragment, diafyser, rörbensdiafyser, epifyser.

Obest: kraniefragment, diafyser, rörbensdiafyser, fragment.

Sammanfattning

Vid de arkeologiska undersökningar som Jönköpings läns museum genomförde i maj 2015 på RAÄ 29 i Visingsö socken, Jönköpings kommun framkom de brända ben som har analyserats här. Sammanlagt hittades 510,9 g brända ben med en volym av 7,15 dl. Det längsta fragmentet är 51,7 mm långt medan medellängden är 12,7 mm. Nästan alla ben är vita och således helt förbrända. Det är endast ett fåtal fragment som är något grå i färgen och därmed sämre brända. Alla ben tvättades före analysen eftersom de var jordiga och benen i T234 (grav 178) var dessutom sotiga.

I alla fem anläggningar har ben från människa påträffats men det finns inget som tyder på att de innehåller ben från mer än en människa per anläggning. Det är bara i två av anläggningarna, T218 och T411, som det finns fragment som kan användas för könsbedömning. I bägge fallen tyder fragmenten på att det är män som återfinns i anläggningarna. Mannen i T411 var vuxen men troligen inte särskilt gammal medan mannen i T218 var medelålders. I T234 var individen äldre än cirka 25 år men troligen inte särskilt mycket äldre. I två anläggningar har ben från djur påträffats. I den ena, T250, har det inte varit möjligt att artbestämma djuret och det har heller inte gått att göra en bedömning av djurets storlek eftersom fragmenten var så små. I T234 fanns det däremot spår efter två eller möjligen tre djur: en fågel av obestämd art samt en eller eventuellt två hundar. Eftersom materialet är så litet är det svårt att avgöra om fragmenten kommer från en eller två hundar men det finns en viss storleksskillnad mellan en del fragment. Några fragment verkar komma från en liten till medelstor hund medan andra fragment verkar komma från en stor hund. Oavsett om benen kommer från en eller två hundar så har individen/individerna varit mellan ½-1¼ år när den/de dog.

Litteratur

Gejvall, N-G. 1948. II. Antropologisk del. I: Sahlström, K. E. & Gejvall, N-G.: Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken, Västergötland. KVHAA 60:2. Wahlström & Widstrand. Stockholm.

Bilaga 3, ^{14}C -analys

UPPSALA
UNIVERSITET

Angströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Angströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

Uppsala 2015-11-06

Anna Ödeén
Jönköpings läns museum
Box 2133
550 02 JÖNKÖPING

**Resultat av ^{14}C datering av brända ben från Mellersta gravfältet, RAÄ 29,
Dnr 37/15, Visingsö socken, Jönköpings kommun, Småland.**

Förbehandling av brända ben:

1. 1,5 % NaOCl tillsatt till det rengjorda och krossade benprovet och blandningen fick stå i rumstemperatur i 48 timmar.
2. Provet tvättat till neutral i avjoniserat vatten.
3. 1M HAc tillsatt till provet och blandningen i rumstemperatur i 24 timmar.
4. Provet tvättat till neutral i avjoniserat vatten och intorkat.
5. Lakning med 6 M HCl och den erhållna CO_2 -gasen grafteras därefter Fe-katalytiskt före acceleratormätningen av ^{14}C -innehållet.

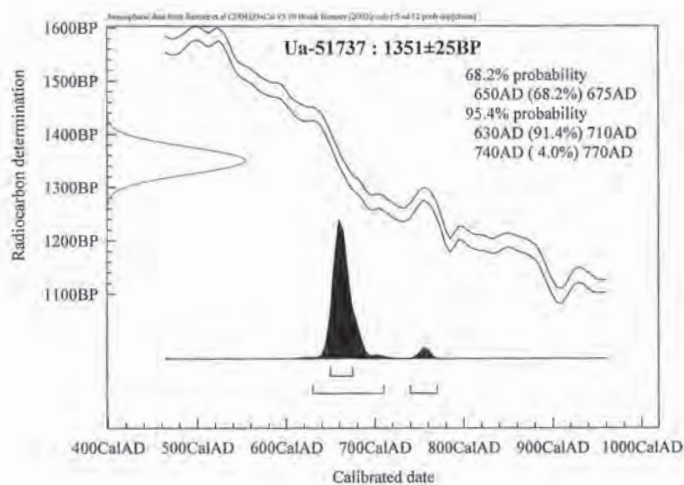
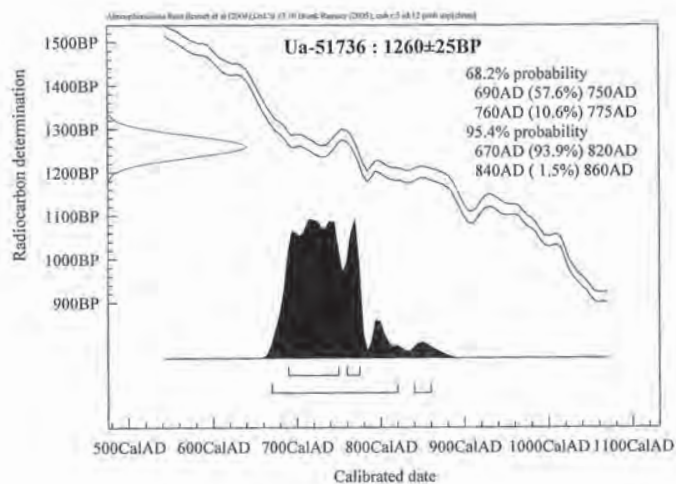
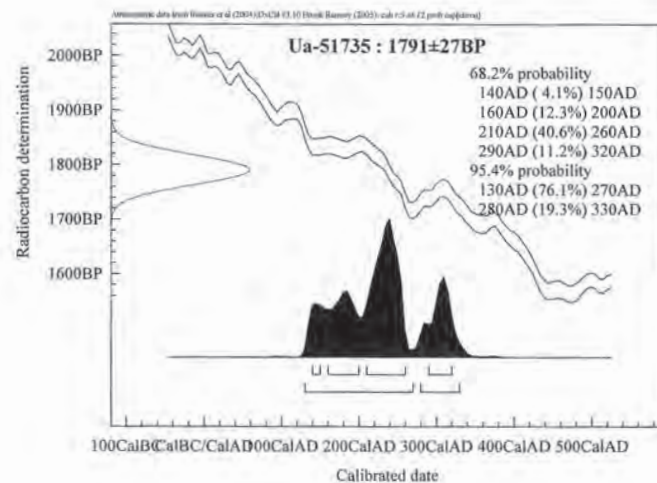
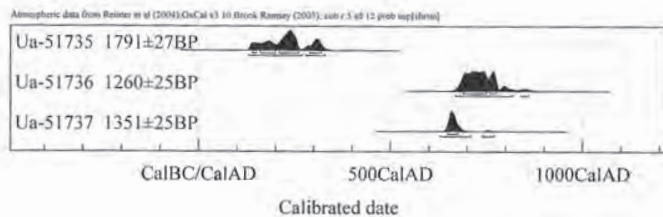
RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}\text{‰ VPDB}$	^{14}C age BP
Ua-51735	T 218	-23,7	1 791 $\pm$ 27
Ua-51736	T 234 (Grav 178)	-22,5	1 260 $\pm$ 25
Ua-51737	T 411	-22,1	1 351 $\pm$ 25

Provet T 250 löstes upp vid förbehandlingen och kunde ej dateras.

Med vänlig hälsning

Göran Possnert/ Elisabet Pettersson

Bilaga 4, konserveringsrapport

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport gällande båtnitar från Visingsö sn, RAÄ 29

Max Jahrehorn
Rapport september 2015
K15-91
OXIDER AB

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevåna

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K15-91

Ort/Anläggning: Mellersta gravfältet, RAÄ 29:1, Visingsö sn. Grav 178

Fynd nr: 3

Kontaktperson: Anna Ödeén

Kons nr:

Datum in: 2015-06-16

Datum ut: 2015-09-02

Föremål: Båtnitar

Material: Järn

Antal: 3

Mått:

Vikt in: 10,11, 6,84, 8,23g

Vikt ut: 7,82, 5,99, 6,95g

Foto: Ja

Behandling:

Nitarna är relativt hårt korroderade, dock kan dess form anas. Ytorna har en mängd lägre kruster men även större, mer blåsformade.

Nitarna före konservering.

Vikter: 10,11g 6,84g, 8,23g

Nitarna bearbetades under mikroskop med skalpell och dentalverktyg. Efter denna grövre rengöring så blästrades ytorna med aluminiumoxid, där korrosionsprodukter av hårdare och tätare karaktär avlägsnas. Föremålen urlakades med natriumhydroxid (NaOH) kring en nivå av pH 11, till dess att kloridhalten är obefintlig i lakvätskan. NaOH avlägsnas ur föremålen genom lakning i ljummet avjoniserat vatten. Vidare dehydrering med 95%-ig etanol samt torkas.

För att avlägsna och jämna ytorna ytterligare från föroreningar, blästras ytorna återigen, då med glaspärlor. Dehydrering i etanol samt en kontrollerad torkning. Behandlingen avslutas med att en ytbehandling läggs i form av Dinitrolpasta som penslas över ytorna, senare appliceras mikrokristallint vax i pastaform.

Då nitarna består i det närmaste av ett skal och är utkorroderade, lämnas vissa korrosionsprodukter kvar, eftersom dessa bidrar till föremålens form och stabilitet.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ

Rapport id: K15-91

Vikter: 7,82g

5,99g

6,95g

Nitarna efter konservering.

Genom åren har ett flertal stormar dragit fram över Visingsö och i januari 2015 var det stormen Egon som ställde till med oreder. Bland annat blev gravfälten på ön skadade med en stor mängd rotvältor. På det som kallas för mellersta gravfältet fanns över 60 rotvältor och vissa av dessa hade också trasat sönder förhistoriska gravar.

I denna rapport görs en genomgång av skadorna, det arbete som gjordes med dokumentation, insamlande av fynd och återställning av gravarna. Här finns också en översikt över de senaste årens stormskador på mellersta gravfältet på Visingsö och vad vi har samlat in i ny kunskap.